

I. Biographies / Biografieën

PETER ANTHONISSEN, MARNIX BEYEN, LUCIEN DE COCK, JAN DE MAEYER, GODFRIED KWANTEN & LIEVEN SAERENS
«Ast Fonteyne 1906-1991, Een kwestie van stijl»
 Leuven, Stichting Fonteyne/Universitaire Pers Leuven/
 KADOC, 1999, 324 p.

Zes auteurs behandelen de persoonlijke *Werdegang* van hun protagonist, ingebed in een breed panorama van de ideologisch-maatschappelijke evoluties (vooral binnen de katholieke leefwereld) tijdens interbellum, bezetting en ontluikende consumptiemaatschappij.

Godfried Kwanten schetst in “Moeders krullenbol” de afkomst, jeugd- en studiejaren van Ast Fonteyne. Lieven Saerens situeert in “Op zoek naar erkenning” de gekwelde romanticus en artistieke bohémien (althans, zo zag Fonteyne zichzelf en zo percipieerden anderen hem) binnen “de zoektocht van een generatie Vlaamse intellectuelen en kunstenaars in de onttoverde wereld” van na de Eerste Wereldoorlog. Anarchistische, communistische en fascistische invloeden lieten zich gelden. Artistiek hanteerde Fonteyne met het *Vlaamse Volkstooneel* een modernistische vormtaal en een “gebonden” expressivisme in zijn plastisch oeuvre. Uiteindelijk bleef het katholieke aspect de doorslag geven. Enkele buitenlandse reizen, zijn (vaste) leeropdracht in het vrij onderwijs en zijn huwelijk vormen belangrijke elementen van de periode die Saerens als het ‘*Wendepunkt*’ betitelt en waarin Fonteynes zoektocht gekristalliseerd lijkt in de begrippen stijl en orde. Het is ook de periode waarin hij (geheim) lid van het Verdinaso werd. Met “Grootse plannen, grote desillusies” karakteriseert Marnix Beyen de Tweede Wereldoorlog en zijn

gevolgen voor Fonteyne. Voor de eerste en laatste keer wierp deze zich voor korte tijd in de “politiek” als jeugdleider van het Verdinaso. Maar ook nu ging het hem meer om een “beheersing van de innerlijke brand”, om orde en stijl bij zijn knapen dan om rechtstreeks ingrijpen op politiek terrein. Fonteyne behoorde volgens Beyen dan ook eerder tot de “collaborationistische subcultuur” dan dat hij een regelrechte collaborateur (ook niet bij Zender Brussel) was. Fonteyne zorgde er op de koop toe voor dat hij niet te erg “verbrand” raakte. Terecht bleef de repressie voor hem dan ook vrij mild en werd zijn oorlogsbenoeming bij het Muziekconservatorium te Gent bevestigd. Toch voelde hij zich door deze periode klaarlijk zo getekend dat hij het grootste deel van zijn oorlogspapieren vernietigde en voor de rest van zijn leven een antipolitieke houding aannam.

Deze biografie volgt een chronologisch-thematische mengvorm. Na het stuk van historicus Beyen volgen inderdaad “Met het stokje tussen de tanden” en “Alles is detail”, twee hoofdstukken van Peter Anthonissen over Fonteyne als voordrachtskunstenaar en leraar welsprekendheid resp. als regisseur in en buiten het onderwijs van 1933/45 tot 1971. Gesproken woord en charismatisch leraarschap zijn hier twee sleutelbegrippen; ondanks een voor de hand liggend gebrek aan specifieke, rechtstreekse bronnen in dit verband slaagt de auteur er toch in Fonteynes werking als pedagoog overtuigend in beeld te brengen. Zijn doel, “het veroveren van een levensstijl” (dixit “professor” Fonteyne), sloeg nog aan tijdens de schoolstrijd, maar het hoeft niet te verwonderen dat dit

vanaf het midden van de jaren '60 in een zich seculariserend Vlaanderen minder en minder respons kreeg. In de theaterwereld was Fonteyne overigens al in de jaren vijftig een outsider geworden.

Origineel is zeker het laatste hoofdstuk waarin Jan De Maeyer en dr Lucien De Cock, de geriater die Fonteyne behandelde, nader ingaan op zijn laatste jaren. Daarbij wordt ruim aandacht besteed aan fysieke en psychologische aspecten, zeker niet evident in de klassieke biografische traditie. Het waren jaren van reflectie, van religie als zingeving, van depressie na het overlijden van vrouw en zoon en ook meer en meer van "onrust om het niet-regisseebare": dementie en dood.

De auteurs hadden de ambitie een multidisciplinaire totaalbiografie te schrijven, en zijn daarin bijzonder goed geslaagd. Haast alle facetten van de acteur, plastisch kunstenaar, regisseur, voordrachtskunstenaar en leraar welsprekendheid Ast Fonteyne komen aan bod, zowel op persoonlijk als op ideologisch-maatschappelijk vlak. In plaats van een chronologisch-thematische mengvorm had men bij de opbouw van de biografie natuurlijk alleen voor de chronologie kunnen kiezen met dan echt "totaalbiografische" hoofdstukken, maar de mengvorm is zonder meer verdedigbaar, zeker omdat als besluit een (misschien wat bondig) totaalportret wordt geschetst. Overigens is het boek (ondanks het co-uitgeverschap van de Stichting Ast Fonteyne) zeker geen hagiografie geworden, wat niet wegneemt dat Fonteynes betekenis als katalysator voor het "stijlvol mondig worden" van "twee generaties Vlamingen" in het slotwoord

duidelijk benadrukt wordt. Een kniesoor die erop let dat katholiek Vlaanderen en Vlaanderen tout court hier trouwens weer eens vereenzelvigd worden. Kortom, met een mooie lay-out, overvloedig geïllustreerd, met op haast elke bladzijde naast de tekst de weergave van sprekende tijdsdocumenten, met notenapparaat, index, bijlagen en biografisch repertorium valt dit werk bijzonder positief op tussen de andere luxe-uitgaven-in-cassette op de salontafel.

Dirk Martin

VINCENT DUJARDIN
(Introduction de Michel Dumoulin)
«Jean Duvieusart (1900-1977). Europe, Wallonie-
Bruxelles, Léopold III»
Gerpinnes, Quorum, 2000, 272 p.

Jean Duvieusart is a minor but interesting figure in the history of twentieth-century Belgium. He is worthy of attention not so much for his limited achievements (two periods of office as Minister for Economic Affairs in post-war governments and above all his controversial brief period as prime minister in the summer of 1950) than for how his career demonstrates the resilience and subsequent decrepitude of the Belgian political elite. His early career was deeply predictable: the son of a Catholic notable of the Charleroi region, he studied Law at Louvain before returning to his home area to practise at the bar in Charleroi. At the same time, he began a steady if unremarkable ascent through the echelons of the Catholic hierarchy of the Hainaut: as *bourgmestre* of his commune, as a member of the *conseil provincial*, and in 1939 as *premier suppléant* on the Catho-

lic list in the parliamentary elections. The war had remarkably little impact on this unremarkable progress. Called up as a reserve officer, he participated in the *exode* of the summer of 1940 but avoided capture as a prisoner of war and was soon re-established at the helm of his commune as *bourgmestre* for the duration of the German occupation.

The Liberation provided the opportunity for him to take his next step up the Catholic political ladder. Because of the death of one of the pre-war Catholic deputies, Duvieusart was sworn in as a parliamentary deputy in September 1944 and soon became part of the new generation of Catholic politicians who participated in the construction of the *PSC-CVP*. Honest Jean, with his phlegmatic solidity, unremarkable pragmatic views and a barrister's ability for making competent speeches, was exactly the sort of figure whom De Schrijver and his colleagues needed for the new party. Consequently, Duvieusart soon became one of the central figures in the PSC in Wallonia and in 1947 made his entry into ministerial office as Minister for Economic Affairs in the Spaak-Eyskens government. His activities as minister reinforced his reputation as a safe and reliable pair of hands, who surrounded himself with a *cabinet* of younger technocratic figures, and dealt with the manifold complexities of the Benelux treaty, the implementation of the Marshall Plan and the restructuring of the Belgian coal industry. Nothing, however, suggested that he was destined for high office or that he was about to become one of the central actors in the most profound political crisis of Belgium's twentieth-century history.

Nevertheless, as is well known, Duvieusart became prime minister of the homogeneous Catholic government in the summer of 1950 which facilitated Leopold III's return to Belgium before, finally, he bowed to popular and political pressures and agreed to abdicate in favour of his son. Duvieusart was the unremarkable generator of these remarkable events. He was at most a *léopoldiste de raison* but certainly not *de cœur* and no bond of intimacy developed between monarch and prime minister during the numerous late-night meetings of the summer of 1950. Indeed, Duvieusart's behaviour during the crisis was entirely in line with his previous political career: legalist, cautious, and rather unimaginative. He never quite seemed to get on top of the magnitude of the events in which he was involved and, though the eventual outcome was very much in accordance with his pragmatic temperament, he somehow failed to appear to be its architect.

It was after the events of 1950 that Duvieusart's hitherto unremarkable career began to become interesting. The bitterness created within Catholic ranks by the *dénouement* of the *question royale* would have been unlikely in itself to have had a durable legacy. Though he harboured some deep grievances, notably towards Albert De Vleeschauwer (who broke ranks with his colleagues in July 1950), but also perhaps towards Eyskens, whose refusal to serve as prime minister in 1950 had lumbered him with the unwelcome job, Duvieusart had returned to ministerial office as Minister for Economic Affairs from 1952 to 1954 and had lost little of his reputation as a solid centrist politician. In fact, however, he soon began to drift away

from the Catholic Party and, subsequently, from Belgian political life. He became an active member of the deeply unimportant European Assembly (subsequently Parliament), began to make numerous foreign visits as a member of parliamentary delegations and turned himself into an authority on colonial matters. Though he remained in the Belgian parliament until 1965, he had long since ceased to be a major figure within Catholic politics and had instead become, by his deeply moderate standards, something of a heretic. By the late-1950s, he was bitter at the increasing Flemish dominance of Belgian political life (symbolised no doubt for him by Gaston Eyskens) and had begun to speak out at what he perceived to be the violation of the linguistic rights of the francophone populations of the Brussels periphery. With the surge in regional politics in the later 1960s, Duvieusart's grumbling suddenly came to acquire a wider relevance and, rather accidentally, he emerged as the distinctly nominal head of the hastily-constructed alliance between the *Rassemblement wallon* and the *Bruxellois FDF*. Duvieusart's last political career in the early 1970s was therefore not as an elder statesman of Belgium but as the legitimator of a movement of francophone defence with its distinctive whiff of Poujadist resentment.

Duvieusart's career, and more especially its peculiar coda, is intriguing for what it suggests about the crises of the Belgian political system after the Second World War. Up until 1950, nothing, apart from a very few sentimental *walligant* gestures in the 1930s, hinted at his subsequent evolution. He was the archetypal centrist Catholic politician, uncritically committed to the Belgian political system, and the well-

developed forms of compromise politics that it encapsulated. In that respect, he was very similar to other members of a rising generation of Christian Democrat politicians, such as most obviously Auguste De Schrijver. After the *question royale*, however, his abandonment of Belgian national politics for, initially, the supranational pomposities of Euro-politics and, subsequently, the shifting sands of francophone regionalism, symbolised, not merely his personal disenchantment, but a wider disaffection among francophone politicians with Belgian political life. The reasons for this shift are in some respects not difficult to identify. The steady decline of the Catholic pillar in francophone Belgium and, more especially, the perceived capture of the commanding heights of Belgian politics by a new generation of self-confident and talented Flemish politicians were both of great importance. This seems particularly clear in the case of Duvieusart, whose family personified a notable tradition of Catholic politics in the Hainaut that was visibly expiring. In addition, he was well placed to resent the ambitions and the superior talents of Flemish politicians such as Eyskens and De Schrijver, whose mastery of languages and general air of technical and economic competence made them so much better equipped for the post-war political world than the stolid and exclusively francophone Duvieusart. Behind such factors there does, however perhaps lurk a larger story. Duvieusart was not merely manoeuvred out of Belgian politics; he very tangibly defected. And in this respect, he suggests that the cracking of the integrating structures of the Belgian political elite had its origins not so much in the rise of a more assertive Flemish elite than in the defection from Belgium of

the francophone bourgeoisie which had given it life.

Little of this is evident from Vincent Dujardin's superficial and essentially uncritical biography. Its chapters are distinctly uneven: unsurprisingly, given the author's previous research, it is the chapter on the *dénouement* of the *question royale*, which is the most impressive. Other areas of Duvieusart's career, notably his political activities before 1940, are covered no more than superficially. The greatest problem with the book lies, however, in Dujardin's determination, and that of Michel Dumoulin in his Introduction, to present the stolid Duvieusart as one of the founding fathers not merely of the European Parliament but also of the Walloon movement. Both are highly distorting and anachronistic lenses through which to view Duvieusart's career. His Europeanism never rose beyond the level of the platitudinous clichés of the age, and was always mitigated by a rather too uncritical enthusiasm for De Gaulle. As for his *wallingantisme*, it appears even in Dujardin's account to be little more than a negative emotion, driven by rancour at the personal and political success of the Flemish and seasoned with sentimental references to the history and geography of his home area. Far from marking the birth of something new, Duvieusart's career encapsulated the death of the old.

Martin Conway

WIM GELDOLF

«Camille Huysmans en Lode Craeybeckx 1922-1968.
Het verhaal van een politieke relatie in goede en in
kwade dagen»

Antwerpen, Facet, 1999, 328 p.

Deze studie werd geschreven in opdracht van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Camille Huysmans. Diepgaand bronnenonderzoek in vooral het Huymansarchief lag ten grondslag aan 14 chronologisch geordende hoofdstukken over de relatie tussen twee Antwerpse socialistische kopstukken en burgemeesters, Camille Huymans (verder CH) en Lode Craeybeckx (verder LC).

De A. wisselt zijn beschrijving van echte contacten tussen CH en LC, zoals tijdens de periode waarin LC door CH in de redactie van *Volksgazet* wordt binnengebracht, af met bladzijden waarin de rol van beiden apart aan bod komt en er van een relatie weinig te merken valt (LC als advocaat en burgemeester van Deurne van 1933-1937). Zo blijkt het hoofdstuk gewijd aan vooroorlogse spanningen in de BWP tegen de achtergrond van de crisis, een kaleidoscoop waarin Van Extergem, Frans Detiège, de Duitse SPD-emigrante Toni Sender en Eekelers verschijnen. Uiteraard verschijnt ook LC ten tonele en verder wordt een vrij impressionistische schets van CH's rol als burgemeester van Antwerpen geleverd. Opvallend in dit hoofdstuk (en ook later) de bijzonder positieve wijze waarop schepen en volksvertegenwoordiger Eekelers wordt voorgesteld. N.a.v. diens uitschakeling voor een nieuw mandaat bij de schepenpoll van 1938, neemt Geldolf instemmend (in extenso) een verongelijkte brief van de gebuisde over. De A. laat evenwel na er op te wi-

zen dat reeds toen meesmuilend werd vastgesteld : “met één mandaat en een hutje aan de Kolonielaan (*entrée pour le service*) zou menig proletariër het stellen” (Reinaert, 7/1/1939)...

Volgt een hoofdstuk over de neutraliteitspolitiek waarin de uiteenlopende opvattingen van beide hoofdrolspelers wel duidelijk worden, maar verder gewoon naast mekaar worden gezet. Meer en meer rijst hier de vraag wat de specifieke problematiek is achter de ‘vergelijking’ CH-LC. Inderdaad, na een goede honderd pagina’s is er van een echte politieke relatie tussen beide eigenlijk nog niet echt sprake geweest. Het hoofdstuk Tweede Wereldoorlog betreft vooral LC, met hierin de ‘onthulling’ dat VNV-er Jan Brans de voornaamste medewerker op zijn advocatenkantoor bleef, wat in bepaalde Antwerpse kringen voor de nodige opschudding zorgde. Men vraagt zich af waarom, want alhoewel Geldolf eigenlijk geen hypothese aandraagt voor het waarom van dat rare duo Brans-LC, blijkt deze laatste – zonder echt in het verzet gezeten te hebben – toch duidelijk aan de goede kant te staan.

De maanden na de bevrijding brengen CH weer op het voorplan. En dan volgt het hoofdstuk “Naar de breuk”. Aangezien er daarvoor praktisch geen contact was tussen LC en CH, lijkt dit trouwens een wat eigenaardige titel. De A. brengt hier weer een feitenrelaas met opnieuw heel wat teksten en citaten, maar waarbij de achtergronden wat vaag blijven. Wat er ook van zij, blijkbaar situeert zich medio 1945 het begin van de vete. Het kwam erop neer dat CH vond dat zijn advocaat LC weinig of niets deed in de zaak wegens

laster en eerroof die de burgemeester had aangespannen tegen het weekblad *t’ Pallieterke*. Daarna brengt Geldolf uitvoerig de positie van CH ter sprake in de zaak van het verbod van politieke kandidatuurstelling voor oorlogsburgemeester Delwaide en wijdt ook verschillende bladzijden aan Groot-Antwerpen. Van een “relatie” CH-LC is hier eens te meer weinig sprake.

We zijn over de helft van het boek als de A. eindelijk tot de kern van de conflictuele relatie komt: de wederzijdse concurrentie om na de gemeenteraadsverkiezingen van 1946 burgemeester te worden in het nieuwe BSP-CVP college. Geldolf schetst gedetailleerd de evolutie van het conflict in het kader van de collegevorming en maakt duidelijk dat het voor CH ging om een samenzwering tussen P.W. Segers en LC, georkestreerd door Van Cauwelaert als wraak voor het verlies van zijn burgemeesterschap in 1933. Men kent de afloop van het verhaal : LC werd burgemeester (en zou het blijven tot aan zijn overlijden).

Na de vijftig pagina’s van dit pertinente hoofdstuk volgen er nog een kleine honderd over nog 21 jaar cohabitatie van CH en LC, een periode die zelfs in de ogen van de A. niet meer zo belangrijk is. De (epistolaire) contacten blijken slechts sporadisch en zonder onderling verband. Ze kennen na 1947 enkel kleine opflakkingen omtrent een drietal problemen (het intercommunale electriciteitscontract, de opportuniteit van een universiteit Antwerpen en de volks/talentelling). Verder worden de lotgevallen van LC en CH dan weer apart behandeld met o.m. een hoofdstuk over het beruchte anti-joodse incident met een dronken LC in 1964 (waarna CH een

plaats op de gemeenteraadsluist aanvaardt om het negatieve effect van het incident mee te counteren). Ereschepen Geldolf maakt van dit hoofdstuk gebruik om een kleine persoonlijke rekening te vereffenen met degenen binnen de Antwerpse BSP die LC na het incident terug opvisten en zo de ‘gerontocratie’ bevorderden (... en die concurrenten waren van Geldolf op lokaal politiek vlak). In een laatste hoofdstuk is de relatie er opnieuw... maar postuum in de toespraken en herinneringen van LC aan CH. De A. besluit dat het ging om een “hoogst merkwaardige relatie” opeenvolgend gebaseerd op “bewondering, aantrekkingskracht, ontgoocheling, kritische wisselwerking en wederzijdse eer- bied”.

Bij dat “hoogst merkwaardige” moeten m.i. toch vraagtekens gezet worden. Geldolf maakt inderdaad niet echt duidelijk waarom hij de relatie Huysmans-Craeybeckx privilegieert en bv. niet die tussen Huysmans en die andere Antwerpse socialistische bons, Willem Eekelers. In de periode 1921-1945 stond de relatie CH-Craeybeckx zeker niet in het middenpunt van de lokale politieke evoluties. De A. vermeldt trouwens zelf dat LC in de jaren ’30 als ‘tweedepansfiguur’ werd aanzien. Aan het feitelijk relaas van de ‘relatie’ is na dit boek wellicht nog weinig toe te voegen. Maar qua probleemstelling is zoals reeds gezegd een groot vraagteken te plaatsen bij de relevantie van precies deze relatie, voor zover die er in bepaalde periodes al was natuurlijk. Ook de interpretatie van het conflict om het burgemeesterschap blijft voor een deel oppervlakkig. In welke mate gaat het ondanks de persoonlijke aspecten om een ideologisch geladen conflict? Zou het relevant kunnen zijn CH als een klass-

ieke exponent van de oude Internationale te zien en LC als een sociaal-democratisch nieuwlichter? Is het analyserooster van CH zelf – de vakbonden worden meester in de partij en de intellectuelen worden ‘gekelderd’ (p. 243) – pertinent? Gaat het om een generationeel conflict? Alleen maar vragen waarover wij hier niet echt een hypothese te lezen krijgen. Praktisch komt het de vlotheid van de tekst zeker niet ten goede dat steeds opnieuw soms bladzijdenlange citaten van de hand van beide protagonisten worden opgenomen. Konden deze alleszins interessante teksten echt niet in eindnoot of in bijlage? Deze werkwijze geeft soms ook de indruk dat het om een collage gaat waarbij de context wel eens uit het oog verloren wordt. Met enige overdrijving kan men in bepaalde delen denken een commentarierende bronnenuitgave te lezen.

Het boek is zeker prettig om lezen voor wie de lokale toestanden een beetje kent. De grote (en de kleine) kanten van beide actoren komen duidelijk uit de verf. Er is gewerkt op origineel bronnenmateriaal. Maar men kan zich toch afvragen of de A. niet beter een uitgebreid artikel had gemaakt met een wat breder opengetrokken problematiek op basis van het sleutelhoofdstuk over het conflict om het burgemeesterschap, waar de bestudering van de verhouding CH-LC uiteraard pertinent is.

Dirk Martin

FRANÇOISE LALANDE

«Christian Dotremont, l'inventeur du Cobra. Une biographie»

Paris, Stock, 1998, 364 p.

GUY DOTREMONT

«Aberration d'une biographie»

Bruxelles, Didier Devillez éditeur, 2000, 205 p.

En 1998, Françoise Lalande publiait la première biographie du fondateur belge du surréalisme révolutionnaire et de l'animateur des groupes Cobra. Elle était donc fort attendue et ce, d'autant plus que son auteure avait pu accéder aux archives familiales, conservées par Guy Dotremont, le frère cadet du poète, qui en interdisait jusqu'alors la consultation. Or le résultat ne fut pas à la mesure des six années que Françoise Lalande consacra à son sujet. La biographie promise se réduisait souvent à un alignement de faits tirés des agendas familiaux et de l'abondante correspondance à Alechinsky ou à la mère du poète. Le lecteur n'ignorait plus rien des déplacements de l'éternel voyageur, des hôtels où il logeait et de ses amours de rencontre. Mais il perdait de vue la gestation de l'œuvre et la cohérence intellectuelle de l'homme aux valises. Par ailleurs, une série de jugements hâtifs et d'allusions mal expliquées achevaient de gâter le travail. Un hommage posthume de Dotremont à Joris Van Severen, "qui n'aurait jamais dû arriver sous la plume de Dotremont" (p. 38) était qualifié de poème "à l'idéologie insupportable" (p. 40), ce qui surprend quand on sait que le *Verdinaso* se caractérisait surtout à la veille de la guerre par son neutralisme, et que son leader avait signé le manifeste de la Ligue pour l'Indépendance de Pierre Nothomb. De même, la fondation de l'hebdomadaire *Le Ciel bleu* (p. 76), la collaboration au journal *Pan* (p. 88) ou les allusions au

monde communiste belge (p. 134) formaient autant de pistes insuffisamment documentées. Plus grave encore était le peu d'empathie de la biographe à l'égard de l'œuvre du poète ou même du 'logogramme'; cette extériorité apparaissait en particulier dans les passages tirés des seules sources écrites, lorsque la chaleur des sentiments de ceux qui ont connu Dotremont ne nourrissait plus le récit biographique. Bref, une biographie peu inspirée et mal documentée, aux références par surcroît trop parcimonieusement livrées.

La réplique de Guy Dotremont porte à la fois sur la rectification de faits de détails et sur les jugements de F. Lalande. Sur les premiers, son livre forme un complément utile de la biographie. Sur les seconds, Guy Dotremont ne se révèle pas un interprète beaucoup plus avisé que celle qu'il critique. F. Lalande note par exemple un sentiment de culpabilité dont, selon elle, Dotremont aurait été marqué suite à la mort accidentelle de sa sœur. Elle en voit la marque dans de nombreux textes. Guy Dotremont lui oppose la mémoire familiale et le fait que, lui, n'a jamais entendu ses parents faire des reproches à ce sujet à Christian. Il ne faut pas être bien féru de psychanalyse pour constater quel dialogue de sourds résulte de positions de départ si antagonistes. Par ailleurs, le livre de Guy Dotremont ne résout pas les questions laissées en suspens par F. Lalande, et son écriture acrimonieuse et contournée démontre à quel point il avait eu raison de confier la biographie de son frère à une autre plume que la sienne. Il reste donc que voici un beau et indispensable sujet doublement gâché, car qui osera désormais reprendre le dossier à zéro en obtenant un accès libre

aux archives conservées, sans craindre de
'retour du bâton' familial ?

Paul Aron

«Mémoire de la gauche. Albert Marteaux
1886-1949»
Cahiers marxistes, n° 213, X-XI.1999, 295 p.

Jusqu'il y a peu, la figure du docteur Marteaux – figure marquante de la gauche bruxelloise pendant l'entre-deux-guerres et les années quarante – demeurait largement oubliée. Un récent numéro des *Cahiers marxistes* a rassemblé les travaux d'une dizaine de contributeurs afin de jeter à nouveau l'éclairage sur le parcours politique et humain d'un personnage haut en couleurs qui, d'après ses amis, "aimait la vie sous toutes ses formes". Ce fut peut-être ce côté généreux mais explosif d'Albert Marteaux (n'était-il pas surnommé par le *Pourquoi pas ?* le "bourru bienfaisant" ?) qui l'amena au fil des ans à s'engager toujours plus avant, sur les franges extrêmes de la famille socialiste, puis à rallier le PCB au printemps 1939. Résistant, co-fondateur du Front de l'Indépendance, il se retrouvait à la Libération à la tête du ministère de la Santé publique et de la Famille. Il assumait cette fonction durant deux années environ, effectuant une besogne fort honorable avec des moyens limités avant d'être mis sur la touche, comme ses coreligionnaires, au printemps 1947. La Guerre froide commençait, qui allait marginaliser pour de bon le Parti communiste. Marteaux n'eut pas le loisir d'en suivre le déroulement puisqu'il était emporté peu après par une défaillance cardiaque.

Comment cet homme que tous ceux qui l'ont approché dépeignent comme sensible finit-il par rejoindre les rangs d'un parti stalinisé que l'on perçoit aujourd'hui comme empreint d'un ouvriérisme sectaire ? C'est que les choses ne sont pas aussi simples que le voudrait l'esprit humain, volontiers simplificateur et manichéen. Ainsi que l'expliquent longuement Jean Puissant et Jean-Pierre Mahoux, les cadres familiaux et sociaux qui l'ont guidé jusqu'au terme de l'adolescence pouvaient l'incliner à adhérer aux idées progressistes : sa lignée parentale, implantée de longue date dans le quartier des Marolles, évoluait à la charnière de la classe ouvrière supérieure et de la petite bourgeoisie artisanale. Son géniteur, qui semble avoir eu une certaine aisance, ne fit pas montre d'un militantisme bien particulier même s'il était apparenté à Jean Volders, tribun éminent du Parti ouvrier, et s'il s'était vraisemblablement mêlé à des activités de type syndical. Il donna en tout cas à son rejeton les moyens d'accomplir ses études de médecine à l'ULB. On ne sait si ce dernier eut l'occasion de se pourvoir d'une identité politique avant la conflagration mondiale. Cette dernière fut sans nul doute déterminante pour comprendre la suite des événements. France Manage et Rosine Lewin mettent bien en évidence, dans leurs articles respectifs, les incidences de la Grande Guerre sur les orientations pacifistes/antimilitaristes et internationalistes qui vont à partir de l'Armistice guider le sujet pendant une bonne partie de son existence. Ex-soldat de l'Yser, chevronné du front, il figure ainsi dès 1919 parmi les fondateurs des Anciens Combattants socialistes (ACS) et, si l'action de ce mouvement s'inscrit dans la mouvance du POB, Marteaux entretient

déjà de bons rapports avec les milieux communistes. Fortement impressionné par les apparents succès de la révolution russe, il approuvera par exemple en 1921 l'invasion de la Géorgie indépendante par l'Armée rouge... C'est néanmoins au sein de la 'vieille maison' socialiste qu'il se fait un nom et qu'il parvient à conquérir ses premiers mandats publics : conseiller communal (1921) puis député suppléant (à partir de 1925) et enfin élu direct à la Chambre (1936). Il y animera diverses feuilles d'extrême gauche, pacifistes et révolutionnaires, telles *La Lutte des Classes* (1924-1925), *La Bataille socialiste* (1926-1928) et surtout *L'Action socialiste* (1933-1935). Sympathisant nettement avec les hommes et les idéaux proches de la IIIe Internationale, est-il à ce moment un compagnon de route du PC, voire un sous-marin ? José Gotovitch voit surtout en lui un intellectuel progressiste tôt fasciné par l'URSS, ses pompes et ses œuvres, mais ne parvenant que tardivement à rompre les liens affectifs qui l'attachaient au POB. Il livre à ce propos un document éclairant : un rapport transmis le 9 décembre 1934 par Togliatti à Moscou, rapport relatif à l'entrevue qu'il venait d'avoir avec le duo Spaak-Marteaux à propos d'une éventuelle coopération de leur groupe d'Action socialiste. Le docteur Marteaux ne fit pas une bonne impression à son vis-à-vis communiste. Ce dernier crut déceler en lui "une influence évidente bourgeoise et fran-maçonne" (*sic*) ainsi qu'une crainte excessive à l'idée de rompre avec le Parti ouvrier.

Pourtant, en mars 1939, l'homme sautait le pas et adhérait au PCB. Il avait, il est vrai, accumulé pas mal de déconvenues au sein d'une famille socialiste engoncée

dans la social-démocratie gestionnaire et dans l'immobilisme. Ainsi que l'explique Elsa Rayet, l'équivoque n'avait fait que s'accentuer lors de la guerre d'Espagne. Celui qui avait soutenu à fond le camp républicain au nom de l'antifascisme et qui s'était même impliqué dans la coordination du service de santé de ce camp ne put supporter que son parti soit mêlé à la reconnaissance des nationalistes de Burgos. Siégeant désormais au parlement sur les bancs communistes, il épousa apparemment sans états d'âme particuliers les vues du Kremlin en matière de politique internationale, quitte à ce qu'elles soient "changeantes et contradictoires" (*dixit* France Marage). Anti-neutraliste affirmé en août 1939, il devenait neutraliste pointu en novembre. Les auteurs n'ont rien trouvé sur les sentiments intimes de l'intéressé face aux sauts de carpe dialectiques qu'il devait accomplir, et c'est peut-être dommage. Le déclenchement de la guerre et le vécu de l'occupation le libérèrent de ces contradictions puisqu'il put renouer avec son antifascisme viscéral en s'impliquant à un haut niveau dans la résistance à l'envahisseur. Dommage, encore une fois, que nous ignorions à peu près tout de la période qui va de l'été 1940 au printemps 1941. Vinrent ensuite la libération et ses activités en tant que ministre de la Santé publique.

Que retenir de cela ? Peut-être qu'Albert Marteaux était à la fois le témoin engagé et le reflet de son époque, époque agitée s'il en fut. Cet homme issu d'un milieu populaire, habitué à côtoyer la souffrance et la détresse sociale dans les hôpitaux bruxellois, voulut manifestement "faire quelque chose" pour la pauvre humanité. Son tempérament le poussait à la révolte,

ce qui se traduit par une adhésion beaucoup plus sentimentale que raisonnée aux forces qui, alors, contestaient l'ordre traditionnel. Il ne passa au communisme qu'à partir du moment où le socialisme ne fut plus en mesure de répondre à sa perception de la justice, du progrès. Démarche qui, on ne l'a pas assez souligné dans ces *Cahiers*, n'allait pas sans une part de naïveté ni d'ambiguïté.

Quoi qu'il en soit, malgré les zones d'ombre qui subsistent ici et là, la présente production des *Cahiers marxistes* aura permis de faire revivre sans vaine hagiographie quelques "tranches de vie" d'un homme de bonne volonté qui a cherché la vérité sans se renier. Ce n'est pas si mal et cela valait bien qu'on lui consacre un numéro spécial.

Alain Colignon

II. Culturele geschiedenis / Histoire culturelle

VALÉRIE MONTENS

«Le Palais de Beaux-Arts. La création d'un haut lieu de culture à Bruxelles (1928-1945)»

Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2000, 376 p.

Dit boek verdient bijzondere appreciatie omdat het een opvallende leemte in de Belgische geschiedschrijving opvult. Over de zeventigjarige geschiedenis van een culturele instelling van dergelijk belang bestond voorheen, op enkele summiere publicaties na, geen grondige historische studie. Dit heeft er zeker mee te maken dat het pas de laatste decennia is, dat de materiële, institutionele of economische zijde van de culturele geschiedenis object

is geworden van historisch onderzoek. Voorheen werd dat soort onderzoek eerder overgelaten aan kunsthistorici, die traditioneel meer oog hebben voor de kunstwerken zelf, dan voor de materiële en/of financiële middelen en voorwaarden tot het totstandkomen ervan. De auteur, die zowel historica als kunsthistorica is, heeft de euvele moed gehad een zo complex thema als het Paleis voor Schone Kunsten (PSK) in een gedegen historische studie vorm te geven. Het boek is de gepubliceerde versie van haar proefschrift. Het is bijzonder goed gedocumenteerd op basis van talrijke onontgonnen archieven, zowel van het Paleis van Kunsten, van talrijke privépersonen, als van Algemeen Rijksarchief, Archief van het Koninklijk Paleis, stadsarchief Brussel, enz.

Geconfronteerd met de omvang en diversiteit van de duizenden culturele activiteiten die in de zeventigjarige geschiedenis in het PSK hebben plaatsgegrepen, en de aard van en problemen met het archiefmateriaal, was de auteur uiteraard genoodzaakt zich enkele beperkingen op te leggen. In haar inleiding schetst ze de grote assen, waarlangs ze haar onderzoek heeft geïoriënteerd: ten eerste analyseert ze het totstandkomen van het PSK in 1928 als streefdoel van enkele personaliteiten uit de Brusselse hoge burgerij, die door hun economische en politieke invloed hun project konden doen slagen. Hoofdpersonage daarbij is bankier, kunstcriticus en mecenas Henri Le Boeuf. Zijn paginagrote profiel op de cover van het boek is dan ook een aanwijzing daarvoor. Een tweede grote lijn is de stroeve politieke besluitvorming omtrent de plannen voor de bouw van het Paleis. Ten derde concen-

treert de auteur zich op de werking van het PSK, en analyseert daarbij één seizoen (1931-32) meer in détail.

Hiermee is al meteen duidelijk dat de hoofdtitel van het boek (*Le Palais des Beaux-Arts*) misleidend kan zijn. De ondertitel (*La création d'un haut lieu de culture à Bruxelles, 1928-1945*) maakt meteen duidelijk dat het vooral om de totstandkoming, eerder dan om een geschiedenis van de activiteiten van het PSK zelf, gaat. Ook de hoofdrol die Henri Le Boeuf in het verhaal speelt, is een gevolg daarvan. Nog vóór de eerste noot in het PSK klinkt, nog vóór het eerste kunstwerk wordt tentoongesteld, zijn we al voorbij de helft van het boek. De eerste honderd van de driehonderd pagina's heeft de auteur nodig voor de beschrijving van de Brusselse *haute bourgeoisie* vóór en na de Eerste Wereldoorlog en de symbiose van *haute finance* en mecenaat, met als rode draad de biografie van Henri Le Boeuf (1874-1935). Al van in zijn studententijd was Henri Le Boeuf een gewaardeerd criticus, zowel op literair als muzikaal vlak. Had het aan hemzelf gelegen, dan was de jonge rechtenstudent liever een leven in de kunsten gegaan dan in de *haute finance*. Daarin kwam hij, eerder toevallig, terecht door zijn huwelijk met een dochter van generaal Albert Thys, oprichter van de Banque d'Outremer, wiens nepotisme Le Boeuf een leidende functie binnen de bank opleverde. Later wordt de bank opgeslokt door de *Société générale*, waarbinnen Le Boeuf opklom tot de top en talrijke bestuursmandaten bemande. Dit stelde hem in staat een indrukwekkend netwerk van contacten in de hoogste politieke en economische kringen op te bouwen, ondanks zijn "*dégoût pour les gens d'argent*"...

Zijn niet aflatende activiteiten als criticus, kunstkenner en mecenas zijn dan ook volledig verweven met zijn sleutelrol in de politieke en economische elite. Deze symbiose kunnen we *en détail* volgen in uitvoerige beschrijvingen van Le Boeufs contacten met "*les proches amis*", die zich regelmatig troffen in de *Cercle artistique et littéraire* of de *Cercle gaulois*, en in ellenlange uitweidingen over Le Boeufs rol in de liberale haute-bourgeoisie die opkwam voor artistieke vernieuwing en bevrijding in kringen rond het tijdschrift *L'Art moderne* of de *Libre Esthétique*. Als concertorganisator (hij wordt na WOI directeur van de *Concerts populaires*, de voorloper van de aan de PSK verbonden *Société philharmonique*) koestert Le Boeuf grootse plannen: hij wil van Brussel "*une grande capitale musicale*" maken. We volgen hem in talrijke comités en besturen van muzikale en artistieke instellingen als vurig pleitbezorger om het Brusselse muziekleven na de lethargie van de oorlogsjaren terug te laten aansluiten bij de nieuwste trends. Als een ware Renaissance-mecenas organiseerde hij ook kamermuziekconcerten bij hem thuis, of tastte hij in zijn eigen geldbuidel om de *Concerts populaires* uit de rode cijfers te halen. In die hoedanigheid komt hij ook meer en meer in contact met koningin Elisabeth, en werd naast violist Eugène Ysaÿe haar belangrijkste artistieke raadgever. Die contacten leidden overigens ook tot de oprichting van de Muzikale Stichting Koningin Elisabeth en de Ysaÿewedstrijd, na de Tweede Wereldoorlog omgedoopt tot de alombekende Elisabethwedstrijd.

Koningin Elisabeth speelde een discrete maar beslissende rol bij de plannen voor de

bouw van een kunstenpaleis, zoals de auteur aan de hand van de correspondentie tussen de koningin en Henri Le Boeuf aantoonde. Tijdens de volle wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog lag het echter niet voor de hand politici te overhalen een krediet van negen miljoen goed te keuren voor het elitaire project. De politieke onwil was in 1920 nog zeer groot. De kamerdebatten daarover worden in het derde hoofdstuk uitgebreid geciteerd en becommentarieerd. Het project werd niet alleen door liberalen verdedigd om van Brussel een Europese cultuurstad te maken, het kaderde eveneens binnen het kader van de volksverheffing, zoals door de socialisten nagestreefd. Socialistische voormannen als Anseele en Destrée waren opvallende pleitbezorgers. Zij haalden bevlogen morele argumenten aan: brede lagen van de bevolking zouden door het project in contact worden gebracht met grote kunst, hetgeen tegemoet zou kunnen komen aan de noodzaak tot overstijging van de materiële behoefte. Dit geloof in de transcendente kracht van kunst en muziek was ook bij een liberaal als Henri Le Boeuf overduidelijk, het PSK zou voor hem in de eerste plaats een tempel van de muziek worden waarbij elk concert "*le miracle d'une résurrection chaque fois entière*" betekende. Dat katholieken deze vermeende noodzaak aan transcendentie doorgaans anders invullen is welbekend. De auteur vermeldt wel katholieke stemmen en pers die tegen het project ageren, maar er wordt spijtig genoeg niet verder ingegaan op de ideologische implicaties. Ook al zou de vooronderstelling fout zijn of geen recht doen aan de verscheidenheid van motieven om voor of tegen het krediet te stemmen, het is jammer dat dit ideologische aspect

door de auteur niet wordt aangehaald, zeker gezien de ruime aandacht die ze aan politiek en pers besteedt. Ook in een later hoofdstuk, waarin in een citaat het PSK wordt bekritiseerd wegens "*accusée d'être aux mains des socialistes et des groupes exclusivement d'avant-garde*", worden de ideologische tegenstellingen niet geëxpliciteerd.

In hetzelfde derde hoofdstuk is ook uitvoerig het verloop van het ontwerp en de bouw van het PSK beschreven. Het hellende bouwterrein en enkele bijkomende voorwaarden (verbod op hoogbouw, dus noodzaak ondergronds te bouwen) maakten het architect Victor Horta wel bijzonder lastig. De auteur doet nauwgezet het verslag van de verwezenlijking van Horta's architecturale heksentoer, met reproductie van bouwplannen erbij. Ook de vaak hoogoplopende spanningen tussen Horta en Le Boeuf betreffende de akoestiek van de concertzaal, de binneninrichting of i.v.m. Horta's honorarium, illustreren andermaal het perspectief van de auteur, waarbinnen persoonlijke relaties het ontstaan en de groei van een instelling bepalen.

Pas in het vierde hoofdstuk komt de eigenlijke werking van het PSK aan bod. Dit poogt de auteur de doen door één seizoen (1931-32) onder de loupe te nemen. Alhoewel ze zich reeds in de inleiding wil indekken tegen kritiek op deze selectieve aanpak (noodzakelijke beperking door overvloed aan gegevens), roept dit inzoemen op slechts één seizoen toch grote vragen op. Het hele hoofdstuk valt trouwens mager uit tegenover de zo breedvoerig uitgesmeerde voorgeschiedenis aan de hand van Le Boeufs biografie

en de politieke besluitvorming omtrent de kredieten. Door de focus op één seizoen komen we nauwelijks iets te weten over de evolutie over de jaren heen, de evolutie in het aanbod en de programmatie bij de verschillende podiumkunsten en de tentoonstellingen, evolutie bij het publiek. Een andere kritiek waar de auteur zich al in de inleiding tegen verweert is het gebrek aan vergelijkend perspectief waardoor de lezer zou kunnen oordelen dat het PSK inderdaad “*une place majeure*” in het culturele leven te Brussel tijdens het interbellum kon verwerven. Over concurrerende concertverenigingen, theaters, tentoonstellingsruimtes wordt nauwelijks gerept. In de bibliografie is het ook tevergeefs zoeken naar literatuur over soortgelijke initiatieven of onderzoek over het concertleven in andere grote Europese steden in dezelfde periode.

Ook over de analyse van het publiek geeft de auteur toe weinig te kunnen melden, bij gebrek aan archiefmateriaal. Uit de verhouding tussen abonnees en losse ticketverkoop bij symfonische concerten (p. 205) leidt de auteur terecht het elitaire karakter ervan af. Bovendien werd daarbij avondkledij vereist voor een aangelegenheid, die oorspronkelijk als verheffend voor brede lagen van de bevolking was bedoeld... Maar, één van de prangende vragen die ik me bij deze passages herhaaldelijk heb gesteld is : waarom krijgen we hierbij geen letter te lezen over toegangsprijzen, iets wat een essentieel element lijkt in een analyse zoals de auteur die wil presenteren ? Uit dit hoofdstuk blijkt anderzijds duidelijk hoe divers de activiteiten wel waren, waaraan het PSK onderdak verleende (of liever verhuurde). Tegen het beeld dat velen van

het kunstenpaleis hebben, was het heus niet allemaal Schone Kunsten, waarvoor de zalen van het PSK werden verhuurd. Allerlei commerciële, caritatieve of mondaine activiteiten zorgden ervoor dat het PSK in de dertiger jaren de *place to be* werd voor de Brusselse gegoede klasse.

Door haar ambitieuze aanpak stelt de auteur zich bij voorbaat natuurlijk bloot aan allerhande kritiek. Het gaat ongetwijfeld om het resultaat van een zeer degelijk historisch onderzoek, waarbij we o.a. de Brusselse *haute bourgeoisie* en haar bekommernis om kunst en cultuur, die uiteindelijk leidde tot het totstandkomen van het PSK, van nabij kunnen volgen. Des te spijtig is het dat er geen index van persoonsnamen is opgenomen. De vele annexen achteraan zijn dan weer wel verhelderend, met name wat betreft de financiële situatie van het PSK.

Ik kan me echter niet van de indruk ontdoen dat we hierbij te veel met de neus op de feiten blijven gedrukt, en de auteur verstrikt blijft in een kroniekachtig verslag. Dit gebrek aan breder perspectief, aan een totaalbeeld dat zou kunnen worden vergeleken met andere soortgelijke initiatieven in binnen- en buitenland, doet, zoals gezegd, niets af van de vakkundigheid en de leesbaarheid van dit spannende boek.

Willem Erauw

III. Histoire politique / Politieke geschiedenis

MARIE-THERÈSE COENEN & SERGE GOVAERT (EDS.)
«Le rassemblement des progressistes 1944-1976»
Bruxelles, De Boeck (Pol-His), 1999, 248 p.

‘Progressieve frontvorming’: zo wordt het onderwerp van dit boek in het Nederlands vertaald. Het thema dook voor het eerst als dusdanig op eind jaren 60, naar aanleiding van de oproep van L. Collard. Een tweede keer kwam het onderwerp in de belangstelling 10 jaar later, onder de benaming ‘Doorbraak’, maar dan in Vlaanderen. Het ging er telkens om de socialistische partij te vernieuwen door de katholieke zuil ‘open te breken’ en over te gaan tot frontvorming met (delen van) de christelijke arbeidersbeweging of progressieve katholieken. Erg veel heeft dit niet opgeleverd. In dit boek, passeren de verschillende pogingen tot ‘progressieve frontvorming’ sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog de revue. Behalve de UDB en de ‘oproep van Collard’ worden de *Union démocratique et progressiste du Borinage* (UDP-een regionaal experiment) en frontvorming aan syndicale zijde behandeld. Aparte hoofdstukken zijn gewijd aan de verschillende progressieve katholieke groepen in de jaren 40 en 50, de Waalse christen-democraten in de jaren 60 en 70, de communisten en de idee van progressieve frontvorming en de Vlaamse progressieve katholieken. De auteurs hebben een verschillende achtergrond. De meesten zijn onderzoekers (historici, politologen) anderen zijn betrokkenen (P. Pataer). R. Lewin neemt als journaliste een tussenpositie in.

De bundel wordt ingeleid door ULB-politoloog J.M. De Waele, die de pro-

gressieve frontvorming kadert in de theorievorming over de verzuiling en hierin de voornaamste verklaring vindt voor het beperkte succes ervan. De andere auteurs maken veelvuldig gebruik van het ‘driebreuklijnenmodel’ als verklarelement.

Dergelijke bundels, die geschreven zijn voor een breed publiek laten de lezer toe betrekkelijk snel een overzicht te krijgen van een problematiek. Dat is ook hier het geval. Eerder dan vernieuwend te zijn, zijn ze vooral nuttig als ‘status questionis’. Een aantal bijdragen gaan meer in detail in op verklaringen. Vooral de artikelen over de UDP en de progressieve katholieken in de jaren 50 brengen nieuwe inzichten. Alle hoofdstukken in detail bespreken zou ons te ver leiden. We beperken er ons toe in te gaan op een aantal krachtlijnen uit de bundel.

Een eerste punt dat nadere beschouwing verdient is de inhoud van het concept ‘progressisme’. Progressisme kan minstens drie betekenissen hebben. De eerste is samenwerking tussen als progressief geboekt staande organisaties/bewegingen. De tweede is de organisatie van ‘progressieven’ rond een programma dat links staat van de sociaal-democratie (UDP, manifest Bastin-Yerna). De derde is de ‘opening’ van socialistische partijen voor progressieven van andere herkomst (christenen vooral, maar ook ‘politiek daklozen’). Vraag is of ze alle vanuit hetzelfde model kunnen worden benaderd en geanalyseerd.

De politieke betekenis, in het spanningsveld links-rechts, op sociaal-economisch vlak is immers niet dezelfde. Het eerste type frontvorming zorgt voor een relatieve

radicalisering in de mate dat twee vakorganisaties zich achter hetzelfde eisenpakket scharen en zich minder als concurrenten gedragen. De praktijk heeft aangetoond dat dit de positie van de vakbeweging in de jaren 70 heeft versterkt. De tweede variant van het progressisme draagt uit de aard van de zaak bij tot radicalisering van het socialistische programma. Dat is niet altijd het geval voor het derde type 'progressisme'. In dit laatste geval worden elementen die eerder tot het christen-democratische erfgoed behoren overgenomen of worden thema's geprivilegieerd die buiten het sociaal-economische terrein liggen en eerder behoren tot de culturele sfeer of de sfeer van de 'nieuwe sociale bewegingen'. Dit impliceert dat de betekenis van dergelijke operaties en de sociale achterban die ermee wordt bereikt ook verschillend zal zijn. Syndicale frontvorming zorgt voor een grotere mobilisatiekracht, terwijl uit het verhaal van Paul Pataer blijkt dat de voorstanders van progressieve frontvorming binnen de katholieke zuil in Vlaanderen vooral intellectuelen waren zonder massabasis en bijgevolg zonder veel electorale en organisatorische impact. Ook hier rijst de vraag naar de precieze inhoud van het 'progressisme' van deze groep. Het 'Wonderbureau' van de CVP-jongeren pleitte voor autonomie van de twee taalgemeenschappen en een pluralistische gemeenschapsschool en onderschreef eveneens Collards oproep voor progressieve frontvorming. Met sociaal-economische thema's heeft het Wonderbureau zich blijkbaar minder ingelaten. Merkwaardig op een ogenblik dat het Belgische sociaal overlegmodel onder zware druk stond. Dit gegeven is in verschillende bijdragen afwezig, (uitzondering is R. Lewin) terwijl het spontaan

arbeidersprotest in die periode een hoogtepunt bereikte, de twee vakbonden hun programma radicaliseerden (resp. 'Arbeiderscontrole' en 'Zelfbeheer') de opkomst van de 'nieuwe sociale bewegingen' te situeren valt en de partijvorming ter linkerzijde nieuwe impulsen kreeg. Het heeft er alle schijn van dat voor een aantal aanhangers van de progressieve frontvorming dit type van socio-politieke verschuivingen minder doorslaggevend werd ervaren.

De kwestie van de inhoud en de definitie van het progressisme wordt nog problematischer voor de periode na Tweede Wereldoorlog, die aan bod komt in de bijdragen van W. Beerten (UDB) en J.L. Jadouille. Hier kan zeker de vraag worden gesteld welke de precieze draagwijdte was van het 'progressisme' en in tweede instantie, in hoeverre het kan worden vergeleken met het 'progressisme' uit de tweede periode (na de oproep van L. Collard). De inhoud van de term 'progressisme' is hier ambigu. De periode van de Bevrijding was er wat de sociaal-economische tegenstelling betreft, immers één van een zwenking naar links. Er was niet alleen de (kortstondige) doorbraak van de KPB. Het nieuw opgerichte ABVV was mede door de inbreng van de communisten, maar veel meer nog van de Renardisten, geradicaliseerd.

In dat licht is het 'progressisme' van bepaalde door J.L. Jadouille bestudeerde groepen enigszins merkwaardig. *La Relève* b.v. zette zich af tegen '*les ultra's de la FGTB*' terwijl *La Revue nouvelle* een coalitie van PSC en BSP zag als een voorbode van het travaillisme en de

hergroepering van de politieke krachten rond het schema progressief-conservatief (p. 59-60). Een dergelijke operatie roept één fundamentele vraag op. De CVP/PSC, bleef ondanks de vernieuwingen een partij van 'standen', dus een klassenintegrerende partij, waarin de verschillende organisaties hun rechtstreekse vertegenwoordigers hadden. Hoe kan dit worden gekoppeld aan een hergroepering rond één breuklijn volgens de links-rechts tegenstelling op sociaal-economisch vlak?

Dit brengt ons bij een meer fundamentele vraag die als een rode draad door verschillende bijdragen uit de bundel loopt. Wat is de betekenis van de verzui-ling en de levensbeschouwelijke breuklijn?

De levensbeschouwelijke breuklijn wordt door verschillende auteurs van deze bundel vooral gezien als een religieuze zaak, nauw verbonden met de schoolkwestie. Het schoolpact krijgt hierin een centrale betekenis. Vraag is of dit geen al te reductionistische visie is. De breuklijn tussen katholieken en niet-katholieken ging over veel meer dan louter religieuze en schoolaangelegenheden. De Belgische katholieken hebben een hele doctrine uitgewerkt over de sociale, economische en politieke ordening, als reactie op het liberalisme en het socialisme. Dit resulteerde in een ideologische corpus waarvan de verhouding Staat/maatschappij de rug-gengraat vormt. In de katholieke leer is de rol van de Staat subsidiair en die van 'intermediaire' lichamen primair.

De staat, waarvan de rol en de betekenis in de twintigste eeuw sterk is gegroeid, dient in de katholieke visies zoveel mogelijk taken uit te besteden aan de intermediaire lichamen. Deze maatschappij-opvatting is fundamenteel anti-etatistisch en daar ligt het grote verschil met de socialisten. Deze opvattingen worden weerspiegeld in het debat rond de 'schoolkwestie', maar bv. ook in die over de rol van de staat in de organisatie van de sociale zekerheid¹. Deze ideologische verdeeldheid heeft vanaf het einde van de negentiende eeuw (niet toe-vallig de periode waarin de zuilvorming bijzonder sterk was) de structurering van de Belgische staat en maatschappij op verschillende vlakken diepgaand beïnvloed en is persistent gebleken. Deze opvatting over de verhouding staat/maatschappij is niet enkel aanwezig bij de top van de respectieve organisaties, maar ook op de verschillende niveaus van de kaders én van de achterban. Het gaat, in vergelijking met de socialisten om twee 'werelden'. Deze historische diepgewortelde ideologische verschillen blijven in deze bundel enigszins onderbelicht. Omdat de verschillende auteurs de klerikaal-anti-klerikale breuklijn nog te veel reduceren tot het 'zuiver' levensbeschouwelijke. Als verklaring-factor voor het telkens weer mislukken van de progressieve frontvorming moet deze ideologische breuklijn de nodige aandacht krijgen. Precies omwille van deze historische verankerde ideologische kloof is het voor de socialistische zuil moeilijk zich voldoende 'open te stellen'

1 Zie hiervoor bv. PATRICK PASTURE, *Kerk, politiek en sociale actie. De unieke positie van de christelijke arbeidersbeweging in België 1944-1973*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 1992, 505 p., H. 2, p. 98 e.v.

voor diegenen die zijn gesocialiseerd in de katholieke zuil. Daar komt nog een structurele factor bij. Door de institutionalisering en verdere uitdieping van de verzuiling kreeg ook een louter materieel aspect de bovenhand. De kaders van de christelijke arbeidersbeweging waren voor hun professionele positie en maatschappelijke status sterk afhankelijk van de katholieke zuil, die op haar beurt aangevoerd was op de staat, waarvoor politieke steun nodig was. Die meenden ze het gemakkelijkst en op de meest efficiënte wijze te kunnen verkrijgen via de CVP. Dit impliceert dat de groep die werkelijke beslissingsmacht had moeilijk kon worden overhaald tot progressieve frontvorming in de door de BSP gewenste zin.

Wat in het boek ontbreekt is een systematische politologische analyse van deze verschillende elementen in hun onderlinge verhouding. Een synthetiserend slot zou daarvoor de meest geëigende plaats zijn geweest. Dat is niet gebeurd, waardoor te veel wordt gewerkt met klassieke verklaringsmodellen die niet altijd bevredigend zijn. Tenslotte nog een algemene vaststelling. De meeste Franstalige auteurs in deze bundel maken weinig of geen gebruik van de Nederlandstalige literatuur over het onderwerp. Dat is jammer in het licht van hetgeen daarover werd gepubliceerd door politologen en historici (bv. J. Mampuyts voor de opvattingen van het ACV over syndicaal pluralisme).

Dirk Luyten

GUY LEEMANS, LUC BOEVA, GITA DENECKERE &
FRANS-JOS VERDOODT (DIR.)

«Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging»

[BIJDRAGEN MUSEUM VAN DE VLAAMSE SOCIALE STRIJD, XVII]
Gand/Anvers, Administration provinciale de Flandre orientale en collab. avec l'ADVN, 1999, 367 p.

Cet ouvrage s'attache à l'étude des manifestations collectives et envisage le mouvement flamand comme acteur d'un mouvement de masse porteur de revendications et éveilleur des consciences. Les phénomènes de masse sont successivement évoqués comme instruments de lutte politique, comme vecteurs de conscience collective et comme bâtisseurs d'identité. L'expression et l'affirmation de soi y occupent une place essentielle. Car tel est bien le sens de la démarche. L'heure n'est plus à s'interroger sur l'ancrage du mouvement flamand et sur sa représentativité mais bien à l'étudier dans une perspective globale, en s'interrogeant sur son cheminement parcouru de soubresauts, de crises et de victoires.

Avant d'entamer l'étude des diverses formes qu'ont pu prendre ces actions, l'ouvrage s'ouvre sur une série d'interrogations portant sur le passage de l'individuel au collectif, sur la notion de manifestations, de mouvement de masse. Gita Deneckere souligne à ce propos la dimension tout à fait arbitraire de ces notions.

Les manifestations analysées sont de natures très diverses, depuis les plus connues telles les commémorations de la bataille des Eperons d'Or ou les pèlerinages de l'Yser jusqu'aux marches flamandes et autres combats menés autour de Gand, de Louvain, des Fourons ou encore

dans la périphérie bruxelloise. Certaines ont plutôt pour objectif de consolider l'identité flamande, d'autres ont un caractère nettement revendicatif; certaines s'inscrivent dans la longue durée, d'autres ont un caractère beaucoup plus ponctuel. Sur le plan chronologique, les premières manifestations étudiées se placent dans le sillage de la naissance de l'Etat belge puisque, comme le souligne JoTollebeek, c'est précisément cet événement qui attire l'attention sur la bataille des Epe-rons d'Or dans le climat romantico-patriotique de la jeune Belgique dont le mouvement flamand naissant apparaît comme l'un des héritiers. Le même auteur montre tout ce que ce premier mouvement romantique doit à Henri Conscience. La tradition née au XIXe siècle se perpétue mais son contenu évolue et sera d'ailleurs accommodé à bien des sauces, notamment durant les deux guerres mais aussi lors des célébrations officielles et des contre-célébrations 'alternatives'. A ces événements anciens, mythes fondateurs d'une Flandre éternelle, vont s'ajouter, par un phénomène d'auto-alimentation de la cause flamande, de nouveaux éléments. Que l'on songe à la commémoration de Conscience lui-même jusqu'aux nouveaux martyrs de la cause flamande, comme par exemple le jeune Herman Van den Reeck, décédé en 1920 lors de la célébration interdite du 11 juillet à Anvers, Berten Fermont, un objecteur de conscience décédé en 1933 des suites de son incarcération ou encore des personnalités plus controversées comme Borms. Pour le lecteur francophone, l'ensemble donne évidemment une image impressionnante d'une Flandre sûre et conquérante même si ça et là émergent quelques impressions de 'défaites' ou de 'combats inachevés' parmi lesquels il

faut évidemment ranger la question de l'amnistie.

L'ouvrage est un bon instrument de mesure de l'évolution d'une historiographie sans complexe intégrant *tous* les épisodes de l'affirmation du mouvement flamand même si, entre les lignes, certains auteurs se dévoilent plus que d'autres. Sans surprise, certaines contributions sont également plus novatrices, s'inscrivent mieux dans la perspective définie en s'attachant effectivement à l'objet étudié, les manifestations collectives, tandis que d'autres se contentent plutôt de résumer l'enjeu considéré en ne s'attendant que peu à la question des manifestations elles-mêmes. Des auteurs se donnent la peine d'entrer dans les nuances – le nombre de participants à une manifestation est toujours objet de polémiques – tandis que d'autres ne s'alimentent qu'à une seule source. Quelques contributions s'interrogent sur l'identité des participants, un problème certes quasiment insoluble mais qui se doit néanmoins d'être posé. Il en va de même, me semble-t-il, de la question de l'adhésion de la population. Ainsi est-il question des manifestations contre les sermons en français et contre certaines formes de bilinguisme à la côte. Dans quelle mesure ces manifestations, que l'on peut difficilement qualifier de manifestations de masse même si on garde à l'esprit le caractère tout à fait arbitraire de cette dénomination, rencontrent-elles l'adhésion ? (Il ne s'agit nullement ici d'un jugement de valeur ou d'une analyse politique). Comment le rôle joué par certaines fractions marginales (*TAK*, *VMO*, *Were di...*) a-t-il été perçu par une majorité de Flamands ? Cette question de la

perception et de l'interprétation est également posée *in fine* à propos de l'article sur Louvain. L'auteur, Bart De Wever, écrit que le slogan "Walen buiten" n'était qu'un slogan parmi d'autres et que, pour les Flamands, ce qui importait c'était la notion de "Leuven Vlaams". Ce décalage dans la perception entre Flamands et francophones nous semble fondamental. Côté francophone, c'est surtout le "Walen buiten" qui a été entendu et qui a heurté. La radicalité du slogan, même réprouvé par les associations en place, n'empêche pas de faire tache d'huile. La mémoire est sélective et, à la victoire flamande, s'oppose l'idée d'une blessure francophone, en tous les cas pour la génération d'alors. Dans les analyses présentées, on se place exclusivement du côté des acteurs et très peu du côté des cibles potentielles. C'est une perspective choisie qui ne permet pas nécessairement la compréhension du phénomène dans sa globalité.

Le mouvement flamand porte inmanquablement le sceau du catholicisme même s'il ne se limite pas à ce monde. Cette dimension de la manifestation rituelle qui n'est pas sans rappeler les processions religieuses et qui traverse l'ensemble des périodes considérées transparaît bien à travers la très riche mais trop exploitée iconographie. Malheureusement, la thématique elle-même qui aurait pu donner lieu à interrogation en terme de sacralisation de la mère patrie flamande n'est guère évoquée. Cette (omni)présence de la religion a-t-elle influencé le type de manifestation organisée au nom de la Flandre et du mouvement flamand et l'image que le mouvement entendait promouvoir ? Ce qui nous semble également significatif, c'est que

cet ouvrage démontre une fois encore la puissance et la réalité du mouvement flamand en dehors même des partis politiques. Ces derniers ne jouent somme toute qu'un rôle marginal dans la plupart des combats évoqués.

Les auteurs abordant les manifestations les plus contemporaines (11 juillet, pèlerinage de l'Yser...) débouchent tous sur un constat de reflux. Cette question nous paraissait mériter au moins une place dans la conclusion. Que reste-t-il du mouvement flamand et des grandes manifestations collectives organisées en son nom ? La transformation de l'Etat belge, si elle reste pour certains inaboutie, inachevée ou trop complexe, ne s'accompagne-t-elle pas néanmoins d'un lent déclin des mouvements flamand comme wallon d'ailleurs ? Telles sont quelques-unes des questions que les auteurs auraient pu collectivement se poser en guise de conclusion.

Chantal Kesteloot

IV. Sociale geschiedenis / Histoire sociale

PETER HEYRMAN

«Middenstandsbeweging en beleid (1918-1940).

Tussen vrijheid en regulering»

[KADOC-STUDIES, XXII]

Leuven, Universitaire Pers, 1998, 624 p.

Met dit boek vult Peter Heyrman een belangrijke leemte in de Belgische historiografie. Een studie van de middenstand liet heel lang op zich wachten. Het begin van de wetenschappelijke geschiedschrijving van de arbeidersbeweging situeert zich al in de jaren 1950. De geschiedenis van de christelijke boerenbeweging werd in de jaren 1970 aangevat. Het wetenschappelijk onderzoek naar de middenstand werd pas in 1980 gestart, toen professor Ginette Kurgan-Van Hentenryk van de ULB de socio-economische wereld van de 19^e-eeuwse kleine zelfstandige onderneming begon te verkennen. In 1991 promoveerde Serge Jaumain, onder haar leiding, op dit onderwerp tot doctor in de geschiedenis. In hetzelfde jaar begon Peter Heyrman aan zijn studie over de naoorlogse middenstandsbeweging. Het voorgestelde boek is het proefschrift waarmee Peter Heyrman op zijn beurt, in 1997, aan de KU Leuven promoveerde tot doctor in de geschiedenis.

Op de vraag waarom deze sociale groep zo laat tot het onderzoeksterrein van historici behoren, zijn er meerdere antwoorden. Vooreerst is er door de heterogeniteit van deze sociale groep een gebrek aan een sluitende definitie van het begrip middenstand. In tegenstelling tot de goed gestruc-

tureerde, invloedrijke massa bewegingen als de socialistische en de christelijke arbeidersbeweging, liet de middenstand ook weinig archieven na. De zeer gebrekkige archiefbewaring, de laattijdige vorming van een middenstandsbeweging en het onsamenhangend karakter van deze beweging, waren voldoende redenen voor historici om ze links te laten liggen. Daarenboven was deze sociale groep bij historici niet populair omdat hij – al dan niet terecht – geassocieerd werd met conservatisme en maatschappelijk immobilisme in tegenstelling tot de arbeidersbeweging die eerder als progressief ervaren werd. In de jaren 1930 werd in de publieke opinie het conflict tussen grootwarenhuizen en kleinhandel immers afgebeeld als een strijd tussen moderniteit en traditionalisme. Voor de bestudeerde periode komt daar dan nog bij dat vele historici de kleine burgerij en het fascisme als voor elkaar voorbestemd zagen. In deze studie wordt dan ook nadrukkelijk nagegaan in hoeverre deze veronderstelling klopt voor België.

Op de voorstelling van dit boek wees professor Leen Van Molle er op dat ondertussen in het historisch onderzoek – met het postmodern scepticisme en het groeiend ongeloof in de grote verhalen – de aandacht verlegd was naar het alledaagse, de conservatieve tegenkrachten, het particuliere enz. Het verhaal van de kleine kruidenier, de cafébazin, de bakker, wordt nu wèl door historici aangegrepen om inzicht te krijgen in cruciale maatschappelijke ontwikkelingen². Merken we ook nog het grote aantal studies over consumptie op,

2 De voorstelling van het hier besproken boek van Peter Heyrman had plaats op 3 juli 1998 in de Universiteitshal te Leuven. Sprekers waren : Emiel Lamberts (voorzitter KADOC), Peter Heyrman, Leen Van Molle (promotor en hoogleraar geschiedenis), Jan Steverlynck (gedelegeerd bestuurder NCMV) en Dirk Van den Auweele (voorzitter Universitaire Pers Leuven).

die nu verschijnen of nog in voorbereiding zijn en die uiteraard nauw samenhangen met het hier bestudeerde onderwerp.

Het besef van het Nationaal Christelijk Middenstandsverbond (NCMV) (onder-tussen omgevormd tot Unie van Zelfstandige Ondernemers, UNIZO) van de noodzaak van historisch onderzoek zorgde voor een grotere toegankelijkheid van de bestaande bronnen. Het archief van deze organisatie werd naar het KADOC overgebracht ter archivering.

De auteur loste het probleem van de definiëring als volgt op : met “middenstand” wordt in deze studie een bevolkingsgroep aangeduid, grotendeels bestaande uit niet-agrarische zelfstandige ondernemers : kleinhandelaars, ambachtslui, horeca-ondernemers en kleinindustriëlen. Het begrip “middenstandsbeweging” wordt gebruikt voor alle uitingen van georganiseerde belangenverdediging van zelfstandigen, actief in de kleinhandel, de ambachten en de horeca, zelfs indien de betreffende organisatievormen zichzelf geen “middenstandslabel” opkleefden. Het effectieve doelpubliek is het doorslaggevende criterium, niet het discours. Dit is belangrijk omdat er in het interbellum immers tal van organisaties waren die zich opwierpen als belangenverdedigers van “de middenstand”, maar zich hoegenaamd niet richtten tot een publiek van zelfstandigen.

Peter Heyrman opteerde voor een eerder organisatorisch-politieke aanpak. Zijn betrachting was een totaalbeeld te schetsen van de evolutie van de sociaal-politieke positie van de georganiseerde zelfstandige kleinhandel en ambachten in België tijdens

het interbellum en de reactie van de overheid en de andere maatschappelijke groepen op de door de middenstandsbeweging geformuleerde problematiek en programma's. Deze organisatorisch-politieke benadering heeft als nadeel dat de zelfstandigen zelf slechts minimaal of hooguit indirect aan het woord komen. Terug door gebrek aan bronnenmateriaal – er zijn praktisch geen bronnen bewaard waarin zelfstandigen buiten hun organisaties uiting geven aan hun verzuchtingen – had de onderzoeker echter niet veel keuze. De bevindingen van Heyrman konden ook niet getoetst worden aan regionale analyses, eenvoudigweg omdat deze nog niet werden uitgevoerd.

De grote verdienste van Heyrman bestaat erin dat hij deze ingewikkelde materie volledig onder de knie kreeg. Het boek is een echt referentiewerk over de middenstand in het interbellum, maar door het volledig beheersen van zijn onderwerp is Heyrman er ook in geslaagd een heel vlot leesbaar boek te schrijven.

Het boek bestaat uit twee delen : de periode 1918-1930 en 1930-1940. In de proloog wordt het “Eden” van de middenstand geschetst, de periode voor de Eerste Wereldoorlog, waarvan de middenstandsbeweging in het interbellum een geïdealiseerd beeld ophing, als hadden de kleinhandelaars in die periode een grotere sociaal-politieke waardering genoten. Het is wel zo dat in die vooroorlogse periode de eerste sporen terug te vinden zijn van een ontwikkeling van een beleid voor de kleine zelfstandigen. Deze eerste initiatieven blijken echter zeer beperkt en vaag te zijn geweest en slechts genomen op initiatief van enkele geïnteresseerde politici. Ook

de “embryonale” organisatievormen die toen door en voor zelfstandigen werden opgericht verdwenen grotendeels tijdens de oorlog.

De middenstandsbeweging was in 1918 een marginale drukkingsgroep en bezat noch overkoepelende structuren, noch politieke invloed. In het eerste hoofdstuk “Wennen aan een nieuwe wereld”, toont Heyrman aan dat niet zozeer economische factoren maar eerder de gebrekkige sociaal-politieke omkadering van de middenstand verantwoordelijk was voor hun gevoel van sociaal-politieke vervreemding. Na de oorlog werden – in het kader van de sociale pacificatie – vooral de eisen van de arbeiders ingewilligd. Door het invoeren van het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen en de daarmee gepaard gaande politieke machtsverschuiving stonden de problemen van de zelfstandigen allesbehalve prioritair op de politieke agenda. Integendeel, vanuit de overheid kwamen alleen maatregelen die de handelsvrijheid beperkten (bevoorradingsbeleid, wet-Vandervelde). Ook de door de middenstand verwachte compensaties voor de geleden oorlogsschade bleven uit. Daarenboven hadden de stedelijke kleinhandelaars het imago van woekeraars. Zij werden verantwoordelijk gesteld voor de hongersnood in de oorlog. De herbergiers op hun beurt waren de zondebokken voor het alcoholisme onder de arbeiders. Doordat de traditionele partijen nog in het duister tastten over de gevolgen van het algemeen enkelvoudig stemrecht, werden geen verkiesbare plaatsen toegekend aan middenstandskandidaten. De Confederatie van de Middenstand trad in 1919 dan ook als autonome middenstandspartij op. Deze nationale middenstandspartij was

echter gedoemd tot mislukken door de grote lokale en sociale heterogeniteit van haar leden en het ontbreken van een duidelijk omljnd maatschappelijk-politiek project. Lokaal en regionaal verwierf de middenstandsbeweging wel definitief haar bestaansrecht, maar de organisaties bleven zwak en sterk persoonsgebonden.

De pogingen van de middenstand om zijn achterstand tegenover andere sociale belangenorganisaties in te halen, verliepen vooral moeizaam omdat tegelijkertijd twee sporen werden gevolgd. De professionele organisatievormen en – vooral Waalse en grootstedelijke – middenstandsbonden volgden het neutrale of onpartijdige spoor. Zij weigerden zich in te schakelen in bestaande partijen. In Vlaanderen probeerde men ondertussen vorm te geven aan een christelijke middenstandsorganisatie, onder de vleugels van de Katholieke Partij.

In de periode 1926-1930 steeg de koopkracht terug door de muntstabilisatie. Net in die periode ging de middenstand in het offensief. Vooral welbepaalde professionele groepen stonden aan de klaagmuur. De herbergiers ijverden wanhopig voor een herziening van de wet-Vandervelde. Het front werd nog verbreed door de eis voor een vermindering van de fiscale druk en van de formaliteiten en voor een wettelijke regeling van de handelshuur. Zowel de liberalen als de katholieken probeerden het middenstandsprotest onder hun vleugels te krijgen. De liberalen en de onpartijdige middenstandsbonden legden vooral de nadruk op de vrijwaring van de ondernemersvrijheid. De christelijke bonden en partij hamerden meer op de bescherming van het kleinbedrijf, in de hoop dat hun eigen dienstverlenende instellingen

subsidies zouden krijgen. De groeiende liberale interesse zorgde voor onrust bij de christelijke middenstandsbeweging. De demarches van de katholieke middenstandsgroep rond de Gentse volksvertegenwoordiger Fernand Van Ackere bij minister van Landbouw Hendrik Baels, zorgden in 1927 voor de tot dan toe langste “middenstandsparagraaf” in een regeringsverklaring. Concreet werden in 1928 de Kamers van Ambachten en Neringen opgericht, werd het leerwezen beter betaald en werd een Hoofdkas van Klein Beroepskrediet gesticht. Deze maatregelen mag men volgens Heyrman echter niet idealiseren. Ze getuigden van een verouderde visie op de middenstand en gingen voorbij aan de programmatische evolutie in de naoorlogse beweging. De maatregelen van minister Baels hadden vooral een propagandistisch effect. De katholieke middenstandsorganisatie kreeg hierdoor de mogelijkheid zich te versterken.

Waar enkele kleine tegemoetkomingen in de relatief welvarende jaren 1920 voldoende bleken om het zelfstandigenprotest te sussen, zou de economische crisis van de jaren 1930 dit een heel stuk moeilijker maken. Opnieuw stelt Heyrman dat het overdreven zou zijn om een exclusief causaal verband te leggen tussen de economische problemen van de kleinhandel en de ambachten en het groeiend politiek radicalisme van de middenstandsbeweging. Van een Belgische “*Panik im Mittelstand*” was er geen sprake. Het ongenoegen van de zelfstandigen werd wel aangezwengeld door een doelbewuste agitatiecampagne naar Duits voorbeeld. De door Duitse sociologen geponeerde fasciserings- of middenstandstheorie ging

een eigen leven leiden. Het protest van de middenstand, onder meer tegen de grootwarenhuizen, werd zichtbaarder en aanhangers van de Nieuwe Orde zagen in de middenstand dan ook een potentieel electoraal te mobiliseren groep. De politieke strijd om de middengroepen leek losgebarsten. Ook in de BWP kwam er vooral een door Hendrik de Man gedragen ideologische opening naar die groepen. Terwijl de neutrale en liberale vleugel van de middenstandsbeweging in voorgaande periodes ten strijde trokken tegen overheidsinterventie, werden zij nu juist vragende partij voor een strengere handelsreglementering, een inperking van de leurhandel en restrictieve maatregelen tegen de grootdistributie. In een geactualiseerd ‘middenstandscorporatisme’, dat in de lijn lag van de oude katholieke middenstandsleer, werd een compromis gezocht tussen die nieuwe eisen en het traditionele anti-etatisme van de zelfstandigen. Dit middenstandscorporatisme stelde zich echter vooral verdedigend op en legde de nadruk op de verzekerde sociaal-politieke inspraak van de middenstandsorganisaties.

De auteur legt de reden van het ontsporen van het middenstandsprotest in de jaren 1930 dan ook vooral bij de traditionele partijen die binnen hun structuur geen omkadering hadden voor deze sociale groep. Het protest in de onpartijdige vleugel van de middenstandsbeweging en vooral de angst voor de BWP, zorgde ervoor dat de overheid de steunverlening aan de middenstand hervatte en deels tegemoet kwam aan de roep om meer regulering. Dit bleek echter niet voldoende. De rexistische kiesoverwinning in 1936 wordt vaak deels toegeschreven aan de proteststem van

de zelfstandigen. Rex was echter geen middenstandspartij. De grote meerderheid van de zelfstandige Rex-kiezers wou vooral uiting geven aan haar woede tegenover de traditionele partijen die doof bleven voor hun eisen. Slechts de meest radicale fractie van de neutrale vleugel van de middenstandsbeweging ging met Degrelle in zee. Concreet waren dat een vijftiental handelaars- en herbergiersbonden in Wallonië en Brussel en enkele onpartijdige kernen, waaronder het Eenheidsfront, in Vlaanderen. Na de verkiezingen van 1936 trad de Belgische overheid voor het eerst ernstig in overleg met de middenstandsbeweging. Ook in de publieke opinie werd toen opgemerkt hoe slecht de zelfstandigen politiek waren omkaderd. De regering legde nu de expansie van de grootwarenhuizen aan banden door de 'grendelwet'. Koninklijk commissaris Fernand Collin en de ministers Van Isacker en Gustaaf Sap tekenden in de periode 1936-1940 de krijtlijnen voor een middenstandsbeleid. Deze schaarse beleidsmaatregelen werden echter vooral ingegeven door electorale motieven en vanuit de angst voor de radicalisering voor de middenstand. De katholieke voormannen van de middenstandsbeweging bleven voorstander van een corporatistische totaaloplossing en werden daarin gesteund door de onpartijdige vleugel van de middenstandsbeweging. Toch luwde het middenstandsprotest na 1936. Redenen hiervoor zijn niet eenduidig. Wel was er een kort economisch herstel in 1936-1937 en de vermindering van de fiscale druk, maar het protest flakkerde niet terug op in de laatste jaren voor de oorlog, toen er zich opnieuw een recessie voordeed. De auteur citeert hier Jean Boddewyn die stelde dat de maat-

regelen ten voordele van de middenstand door de zelfstandigen zelf niet werden beoordeeld op hun effectiviteit, maar eerder op hun frequentie en de ruchtbaarheid die eraan werd gegeven. Een echt middenstandsbeleid kon dus voor de Tweede Wereldoorlog niet op het spoor worden gezet.

Uit de studie van Heyrman komt vooral naar voor dat de middenstandsbeweging gevangen zat in een drievoudig spanningsveld. Ten eerste wordt duidelijk dat door hun heterogeniteit de zelfstandige kleinhandelaars en ambachtslui niet voorbestemd waren zich te organiseren. Ten tweede hebben de opties, ofwel zelf een eigen politieke beweging vormen, ofwel opgenomen worden in bestaande politieke families, elkaar steeds opnieuw gehinderd. Ten slotte was er ook programmatisch steeds een dualiteit rond de eis voor een zo groot mogelijke ondernemersvrijheid en de eis tot overheidsinterventie.

Als besluit willen we nog wijzen op de grote actualiteitswaarde van deze studie. Denken we maar aan de aangekondigde samenwerking van de UNIZO met de SP. Of zoals professor Van Molle het verwoordde bij de voorstelling van het boek: "De Belgische middenstandsgeschiedenis dwingt tot nadenken over de confrontatie tussen oude en nieuwe productie- en distributievormen, over de invulling van de parlementaire democratie en over de Vlaams-Waalse verhoudingen. De middenstandsgeschiedenis dwingt tot hernieuwd genuanceerd denken over de verhouding tussen progressieve, gematigde, conservatieve en reactionaire krachten in de samenleving".

V. Histoire religieuse / Godsdienstgeschiedenis

ANDRÉ TIHON

«Christianisme et société. Approches historiques.
Recueil d'articles»

Bruxelles, Facultés universitaires Saint-Louis, 2000,
352 p.

Pour rendre hommage à André Tihon, admis à l'éméritat, ses collègues historiens des Facultés Saint-Louis ont eu la bonne idée de publier un recueil d'articles de sa main choisis pour exprimer à sa juste mesure l'ensemble de son œuvre.

On y (re)découvre un André Tihon soucieux de mieux comprendre les liens qui unissent christianisme et société occidentale, et en particulier belge, depuis la fin de l'Ancien Régime jusqu'au lendemain de Vatican II. Après un article introductif d'intérêt historiographique, plusieurs textes illustrent de manière générale le passé des Eglises et surtout du catholicisme en Belgique depuis la fin du XVIIIe siècle jusqu'au début des années 60. S'ensuit une série de contributions plus pointues où l'auteur témoigne de sa connaissance approfondie de la manière dont l'Eglise catholique belge s'investit au XIXe siècle dans l'enseignement pour faire de l'éducation sous sa férule un des piliers de son enracinement dans la société belge. Les laïcs ne sont pas oubliés puisque deux articles traitent ensuite de leur action en Belgique et dans le monde, l'accent étant plutôt mis cette fois sur le XXe siècle. Le volume s'achève par deux aperçus relatifs à l'histoire religieuse du Brabant wallon au XVIIIe siècle, autre centre d'intérêt de l'historien bruxellois.

A la lecture de ces pages, frappent surtout chez l'auteur, outre sa maîtrise d'un domaine très étendu dans le temps et dans l'espace, sa rigueur scientifique perceptible en particulier dans l'élaboration d'une méthodologie affinée où le quantitatif occupe une place de premier choix. Reflet d'un temps – les années 70 – où beaucoup de chercheurs usaient des méthodes quantitatives pour corriger l'approche jugée trop subjective de l'historien traditionnel, cette façon de pratiquer présente l'avantage d'édifier les travaux sur des bases solides. Elle fait cependant courir le risque à ses tenants de noyer leurs recherches dans des données chiffrées. Surtout, elle paraît esquiver les questions fondamentales relatives au ressort des attitudes et des comportements exposés, ressort dont on ne peut souvent retrouver la trace que dans les écrits des contemporains. Certaines contributions de l'abbé Tihon n'échappent pas toujours, nous semble-t-il, à ces dangers.

La remarque concerne moins les exposés relatifs au XXe siècle. Au total, cinq articles publiés entre 1975 et 1992, soit une petite moitié de l'ouvrage, traitent en tout ou en partie de cette période. Trois d'entre eux valent surtout pour leur aspect synthétique et leur abondante bibliographie. Ils permettent de disposer à la fois d'un tableau schématique de l'histoire du monde catholique belge et parfois occidental au XXe siècle, et d'outils de recherche pour en savoir plus. Par ailleurs, l'article "Les religieuses en Belgique du XVIIIe au XXe siècle. Approche statistique" (p. 87-139) pose d'intéressantes questions sur la signification sociale, politique, religieuse et culturelle de l'engagement religieux dans

nos contrées à l'époque contemporaine. Enfin, la contribution relative à la vision politique, économique et sociale de l'abbé Joseph Cardijn, de 1942 à sa mort en 1967 (p. 283-304), met intelligemment en lumière la complexité d'un homme ouvert aux problèmes du monde moderne mais profondément attaché à une Eglise répu- gnant à voir son emprise sur la société s'étioler.

En conclusion, on ne peut que féliciter l'initiative prise de rassembler ces différentes contributions en un seul volume. Malgré son apparence quelque peu disparate, l'ouvrage permet en effet, tant par ses études particulières que par ses approches globalisantes, de mieux prendre la mesure de l'évolution des rapports entre l'Eglise catholique et la société en Belgique depuis la veille de la Révolution française jusqu'à nos jours.

Fabrice Maerten

VI. Tweede Wereldoorlog Seconde Guerre mondiale

JEAN-FRANÇOIS CROMBOIS

«Camille Gutt. Les finances et la guerre 1940-1945»
Gerpennes/Bruxelles, Quorum/CEGES, 2000, 536 p.

Een parafraze van Magrittes bekende uitdrukking kan dienen als uitgangspunt voor deze bespreking: "*Ceci n'est pas une biographie*". Op het eerste gezicht lijkt dit boek de almaar langer wordende reeks van grote politieke biografieën te ver- voegen: Spaak, Van Zeeland, Duvieusart, Huysmans, enz. Maar eigenlijk is dat hier niet het geval. Uiteraard staat in dit boek één persoon centraal: de Belg Camille Gutt (1884-1971), een bescheiden jurist

en journalist die zich ontpopte tot een vooraanstaand zakenman en financieel expert, later een groot minister van Financiën werd en het tenslotte zelfs schopte tot (eerste) directeur-generaal van het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Het klassieke biografische genre veronderstelt echter (onder meer) een evenwichtig overzicht van het leven van de hoofdfiguur en een doordringende schets van zijn persoonlijkheid. ULB-historicus Jean-François Crombois koos doelbewust voor een andere benadering. Hij richtte de focus op één cruciale episode van Gutt's lange leven: zijn jaren in Londen, als lid van de Belgische regering in ballingschap. Amper dertig bladzijden behandelen zijn levensloop vóór februari 1939 (datum waarop hij toetrad tot het eerste kabinet-Pierlot) en nauwelijks zeventien bladzijden verhalen de gebeurtenissen na zijn terugkomst in België in september 1944. Deze keuze maakt het boek niet zwakker, maar juist sterker. Gezien zijn functies was Gutt een spilfiguur in de economische en financiële oorlogvoering van de Belgische regering. Crombois concentreerde zich dus op deze aspecten, die in de omvangrijke Belgische literatuur over de Tweede Wereldoorlog (uiteraard volkomen ten onrechte) stiefmoederlijk werden behandeld. Hij vult dus een grote lacune in onze geschiedschrijving op en hij doet dat op uitstekende wijze.

De auteur kreeg hiervoor uitstekende troeven in handen. Hij kon gebruik maken van de papieren-Gutt, gedeponereerd in het SOMA. Vooral de omvangrijke corres- pondentie tussen Gutt (in Londen) en zakenman-politicus Georges Theunis (in Washington) vormen een ware goud- mijn. Beide heren koesterden een grote

wederzijdse achting en hadden een sterke vertrouwensrelatie opgebouwd. Bijgevolg schreven ze vrijuit over de grote en de kleine gebeurtenissen in de Belgische en internationale beleidskeuken – uiteraard tot grote geneugte van de historici, die zodoende beschikken over een vrij unieke kijk achter de schermen. Hoewel de auteur geen moeite spaarde om andere documenten uit tal van binnen- en buitenlandse archieven op te sporen en te gebruiken, vormt die briefwisseling als het ware de (stevige) ruggengraat van het boek. Bijgevolg vernemen we heel wat nieuwe zaken over volgende onderwerpen (*excusez du peu !*) :

- * het Belgisch politieke leven in Londen (meer bepaald de spanningen binnen en rond de regering-Pierlot);
- * de verhoudingen van de Londenaars met het bezette België (vooral de episode betreffende de Nationale Bank van België is hier interessant);
- * de monetaire politiek tijdens de oorlog;
- * de financiering van de oorlogvoering door de vrije Belgen;
- * de economische en financiële rol van Kongo tijdens het conflict;
- * de financiële, commerciële en politieke relaties met Groot-Brittannië en de Verenigde Staten;
- * de voorbereiding van het Belgische financiële leven na de bevrijding (uitwerking van de fameuze muntsaneringsoperatie die Gutt bij vele Belgen tot jaren en zelfs decennia na de gebeurtenissen een naam bekendheid opleverde waarop weinig andere Belgische ministers van Financiën konden en kunnen bogen);
- * de uitbouw van de nieuwe monetaire wereldorde (positie van België in de oprichting van het systeem van Bretton Woods);

- * de fundering van de na-oorlogse diplomatieke en economische relaties in West-Europa (meer bepaald de voorbereiding van de Benelux).

De auteur verzorgt dus een indrukwekkende rondleiding en doet dat met veel vakmanschap. Hij moest zich inwerken in tal van uiteenlopende en soms vrij technische (maar cruciale) dossiers. Hij introduceert die telkens aan de hand van enkele heldere bladzijden, om daarna Gutt's specifieke actie te belichten. Crombois heeft dus een lange lijst van binnen- en buitenlandse wetenschappelijke publicaties moeten assimileren. De formule die vermoeide of inspiratieloze recensenten al te gemakkelijk hanteren is hier dus zeker gerechtvaardigd : al wie de Belgische economische geschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog bestudeert, zal dit boek zeker vaak moeten raadplegen. Bestaat er echter een gemeenschappelijke band tussen al de behandelde onderwerpen, afgezien van het feit dat ze allemaal te maken hebben met de nationale en internationale economische aspecten van de oorlogvoering ? Wat houdt het boek verder aan elkaar ? Is het méér dan een verzameling hoofdstukken over losse thema's waarin 'toevallig' eenzelfde hoofdpersonage optreedt ?

De auteur was zich bewust van de dreigende heterogeniteit van zijn werk. Hij zocht en vond een uitstekend *Leitmotiv* : de spanning tussen publieke en private belangen. Als minister van Financiën (en, een tijdlang, ook van Economische Zaken, Landsverdediging en Verkeerswezen) moest Gutt zorg dragen voor het "algemeen belang". Tegelijk was hij echter de politiek binnengestapt als "technicus".

Hij beschikte nooit over enig electief mandaat, maar bekleedde hoge functies in grote privé-bedrijven (de groep-Empain, de non-ferro-sector van de Generale Maatschappij, *Ford Motor Company*, enz.). Gutt beschikte ook over een uitgebreid netwerk van relaties in de Belgische en internationale zakenwereld. Kwamen beide facetten met elkaar in botsing tijdens de kritieke oorlogsmaanden? Of werkten ze heilzaam op elkaar in? Crombois brengt hierover heel wat interessant materiaal aan. Enerzijds zien we dat Gutt wel degelijk hoogte kon nemen en afstand nam van particuliere belangen. Om maar één voorbeeld te vernoemen: hij distantieerde zich van een zakenman als René Boël, die de belangen van de groep-Solvay behartigde en hiervoor de Belgische regering wilde inschakelen (p. 236-237). Anderzijds was en bleef Gutt wel degelijk een man van zijn milieu. Bij de behandeling van de strategische keuzen ontwikkelde hij, bewust of onbewust, een hele reeks typische attitudes. Op p. 440 spreekt Gutt zich bijvoorbeeld laatdunkend uit over de politici die, in het kader van de voorbereiding van het na-oorlogse België, volgens hem niet de moed hadden te verklaren dat de tering naar de nering moest gezet worden, "*parce qu'ils se préoccupent de plaire aux masses*" – net alsof alle beroepspolitici platte demagogen zijn, en net alsof de politiek en het maatschappelijk gebeuren niet doordrenkt (hoeven te) zijn met zoiets als een "sociale dimensie". Op het einde van zijn boek had de auteur deze problematiek, de spanning tussen de private en de publieke belangenbehartiging, wat systematischer kunnen behandelen. Het ware ook interessant geweest zich op synthetische wijze af te vragen of er een 'guttiaanse' stempel op al die dossiers gedrukt werd, en, zo ja,

welke die specifieke impact dan precies was. Na elk hoofdstuk brengt de auteur een keurig deelbesluit. Maar het algemeen besluit is zowat een résumé van al die samenvattingen. Een wat meer transcenderende, originele reflectie zou het boek op een nóg hoger niveau getild hebben.

Een laatste bedenking wordt me ingegeven door de omslag van het boek. Op de kaft prijkt – hoe kon het anders – een foto van het hoofdpersonage, een foto *prise sur le vif* bij het buitenstappen uit een Londens gebouw. Gutt kijkt naar het fototoestel met een scherpe, zelfverzekerde en wat ironische blik. Het boek zelf biedt geen 'psychologisch portret' van de zakenman-politicus. Maar voor zover we dat kunnen afleiden uit de diverse trekken die Crombois neerpen, lijkt die blik bijzonder revelerend voor zijn hele persoonlijkheid: scherp, intelligent, wat ironisch, en zonder valse bescheidenheid. Op die bewuste kafffoto zijn de omringende personages echter geheel of gedeeltelijk weggeknipt. De originele plaat staat volledig afgedrukt in het illustratiekatern, verder in het boek. De half weggesneden figuur naast Gutt blijkt premier Pierlot te zijn. Natuurlijk helemaal onopzettelijk symboliseert die fotografische ingreep zowaar de aanpak in dit overigens voortreffelijke boek. Het boek is immers nogal 'guttocentrisch', een klassiek probleem bij biografieën, zelf al is dit werk geen biografie in de traditionele zin van het woord, zoals we in het begin zegden. Camille Gutt vertolkt dus de hoofdrol; de andere personages, meer bepaald zijn collega-ministers Spaak, Pierlot en De Vleeschauer, verdwijnen min of meer naar de achtergrond, samen met een hele reeks andere minder prominente medespelers. Die specificiteit treft de lezer

bijzonder als hij de ongezouten opinie van Gutt over zijn collega's voorgeschoteld krijgt. In zijn brieven aan Theunis laat hij er weinig twijfel over bestaan dat hij alleen (= Gutt zelf) de goede aanpak heeft, dat de werkmethode van al zijn collega's verkeerd is, dat enkel hij echt klaar ziet in de problemen, enzovoort (zie vooral p. 132-149). Weinig personen waarvan hij de weg kruiste, konden rekenen op zijn oprechte waardering of ontsnappen aan zijn bijtende ironie. Van overdreven zelfkritiek had Gutt blijkbaar geen last! Graag hadden we echter vernomen wat de slachtoffers van Gutt's ironie dachten over hun collega-minister van Financiën of tegenspeler, over zijn persoon, zijn opvattingen en strategieën. In dezelfde optiek hadden we ook graag wat meer gelezen over de visies en politieke opties van de andere politici, waarmee Gutt geregeld in de clinch ging. Zo hadden we Gutt's eigen actie in een breder perspectief kunnen plaatsen.

Ter afronding een uitdrukking van spijt. Dit mooie boek wordt ontsierd door een overvloed aan typografische fouten. Een aandachtiger lectuur van de drukproeven had vele missers kunnen uitschakelen, maar de auteur sprong ook slordig om met de namen van personen en auteurs en met de titels van werken, vooral als het gaat om Nederlandstalige publicaties. Zo worden de voornamen van Frans Van Cauwelaert en Gustave Sap, vreemd genoeg, systematisch gegermaniseerd tot Franz en Gustav; onze collega's Marc Van Den Wijngaert en John Gillingham heten nu blijkbaar Van Den Wijngard

en Gilligham, enz., enz. Jammer van die schoonheidsfoutjes!

Guy Vanthemsche

FABRICE MAERTEN

«Du murmure au grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)»

3 vol., Mons, Hannonia, 1999, 1.176 p.

S'il y a un résistant hennuyer qui ne figure pas dans cette étude volumineuse, c'est qu'il/elle n'a pas introduit de demande de reconnaissance – c'est une boutade, mais elle pourrait s'appliquer à ce travail impressionnant de Fabrice Maerten. Il s'agit de l'édition légèrement remaniée de sa dissertation doctorale présentée en 1996 à l'UCL; elle est en quelque sorte le prolongement logique de son mémoire de licence sur la résistance dans la région de Mouscron³.

L'auteur nous livre un aperçu à la fois encyclopédique et approfondi de la résistance politique et idéologique dans une province à majorité ouvrière d'opinion socialiste. Par "résistance politique et idéologique", F. Maerten entend "la résistance qui, par des moyens non violents, a pour but de témoigner son opposition à l'occupant, tout en cherchant à promouvoir des valeurs différentes de l'idéologie nazie et à exprimer un point de vue destiné à préparer politiquement le champ de l'après-guerre" (p. 7). C'est dire qu'il n'y est pas question de renseignements, ni de sabo-

³ *La résistance dans la région mouscronnoise pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)*, Mouscron, 1984.

tage ou résistance armée ni d'évasion (bien que ce genre d'activités soit mentionné lorsque des personnes citées ont 'travaillé' dans un de ces domaines). Par contre, il y est davantage question de la presse clandestine, qui est le moyen par excellence par lequel s'exprime la résistance politique. Maerten analyse 88 feuilles et journaux clandestins. L'abondance des organes liés au PCB et au Front de l'Indépendance saute aux yeux. Cette activité fébrile des communistes hennuyers a certainement contribué au résultat électoral obtenu dans la province par le PCB lors des élections de 1946 : 25,1 % des voix contre 9,5 % en 1939. L'auteur souligne la difficulté, pour un grand nombre de socialistes hennuyers, à s'engager dans la lutte, due selon lui entre autres à l'âge relativement avancé des mandataires (on pourrait peut-être y ajouter la confusion causée par l'action de Henri De Man et l'activité de l'UTMI, dont une bonne partie des cadres était d'origine socialiste). Mais F. Maerten ajoute que le PS a compensé ces faiblesses par un meilleur ancrage dans le tissu socio-institutionnel et par une moindre exposition de ses militants aux rigueurs de la répression allemande (en refusant, à l'inverse des communistes, la lutte armée).

A côté de la presse clandestine proprement dite, Maerten traite également des tracts et affiches distribués par le PCB, le FI, Wallonie libre et par des 'indépendants', ainsi que des discours, manifestations de masse, grèves, des actes symboliques (l'action des 'V', dépôts de gerbe, pavoisement). L'auteur consacre également une trentaine de pages très intéressantes à huit missions à portée politique émanant du gouvernement belge à Londres et des services de la guerre psychologique britanniques.

Il s'agit des missions Manfriday, Dingo, Caracal-Nola, Carol, Porcupine-Mandrill, Othello et Samoyède. Il est évident que l'action de ces agents secrets et de leurs collaborateurs ne s'est pas limitée à la seule province du Hainaut (sauf pour Dingo, Léon Harniesfeger, dont l'action s'est vraiment concentrée sur la région carolorégienne), mais il est vrai qu'une bonne partie de leur activité s'est déroulée dans cette province. Ces missions n'étaient pas inconnues dans leurs grandes lignes, mais, ici comme dans les autres parties de son étude, Maerten a utilisé des documents inédits, qui permettent de compléter le tableau.

Etant donné que la résistance, comme toute activité humaine collective, se déroule dans un contexte socio-politico-culturel, F. Maerten fait débiter son étude par une analyse détaillée de ce cadre dans le Hainaut, aussi bien avant que pendant la guerre. Il est amené ainsi à analyser avec précision la mainmise rexiste sur une grande partie des administrations hennuyères, aussi bien sur le plan provincial qu'au niveau des communes. Cette mainmise se manifeste surtout dans les structures urbaines, en particulier par la création, en 1942, des grandes agglomérations nouvelles (Grand-La Louvière, Grand-Charleroi), ce qui prouve, si besoin en était, que la création des grandes agglomérations répondait en premier lieu à un besoin allemand, notamment en matière répressive. Si F. Maerten signale l'attitude résistante de l'un ou de l'autre bourgmestre resté en fonction, il souligne surtout le rôle éminent joué par les secrétaires communaux, notamment dans l'aide aux réfractaires. De même, il met en lumière l'attitude souvent résistante des policiers

communaux. C'est en grande partie cette attitude qui a obligé les Allemands et les rexistes à créer les 'polices parallèles' telles que les bandes Duquesne, Cheron et Jayé aux palmarès tristement célèbres. Maerten consacre d'ailleurs un chapitre très fouillé aux structures mises en place par les Allemands : l'appareil administratif et militaire et, surtout, l'appareil policier. Ce chapitre contient des renseignements intéressants sur le rôle de certains collaborateurs hennuyers dans l'*Abwehr* et la *Sicherheitspolizei*.

L'étude se termine par une analyse statistique du profil social des résistants, pour lequel on consultera utilement les nombreuses annexes. Il s'agit, dans ces formes de résistance, en très grande partie d'hommes, âgés le plus souvent de 30 à 40 ans, mariés, surtout des ouvriers et des employés. Dans le domaine professionnel justement, F. Maerten constate une surreprésentation des classes moyennes au détriment des notables, des ouvriers et des agriculteurs. Le rôle des femmes – sujet pour lequel Maerten a déjà manifesté un intérêt dans des publications antérieures⁴ – est quelque peu différent de celui des hommes. Les résistantes hennuyères sont souvent assez jeunes, et elles s'engagent le plus souvent lorsqu'elles sont libres de contraintes familiales. Ainsi que l'a déjà constaté José Gotovitch dans sa magistrale étude du PCB clandestin, leur rôle est, dans le Hainaut aussi, surtout lié à l'aide aux 'illégaux' et à des fonc-

tions d'intendance, rôles subordonnés en quelque sorte, mais dont on ne saurait sous-estimer l'importance.

Pour réaliser son étude, Maerten a pu disposer d'une masse impressionnante de sources (qui, soit dit en passant, sont citées très minutieusement dans des notes figurant, heureusement, en bas de page). Il a consulté toutes les archives disponibles en la matière, notamment au CEGES, à l'UFAS, au FI, à l'Administration des Victimes de la Guerre (pour ne citer que les institutions les plus importantes), mais il a également pu consulter des dizaines de dossiers à l'Auditorat général et les archives privées de plus de cent personnes, dont la plupart étaient concernées directement par le sujet. De plus, il a réalisé plus de 400 interviews.

S'il n'y a pas de doute quant au grand intérêt historique de cette étude, on peut tout de même se demander si la délimitation à la seule province du Hainaut n'est pas quelque peu artificielle et arbitraire. Cette question est d'ailleurs suggérée par une des conclusions de l'auteur, à savoir que la résistance "ne semble pas avoir affecté le Hainaut de manière déterminante et sur le long terme", mais "apparaît plutôt comme un reflet de la société hennuyère que comme un facteur d'évolution" (p. 889). Il me semble que cette constatation mérite d'être analysée plus profondément, aussi bien sur le plan national que sur le plan régional, voire local.

⁴ "Les femmes dans la résistance pendant la Seconde Guerre mondiale. Vers une plus grande part de responsabilités ?", in *Femmes des années 80. Un siècle de condition féminine en Belgique (1889-1989)*, Bruxelles/Louvain-la-Neuve, 1989, p. 165-173 et "La Résistance, facteur d'émancipation des femmes ? Le cas du Hainaut", in *Cahiers d'Histoire du Temps présent*, n° 4, 1998, p. 173-206.

RENÉ MATHOT

«Au ravin du loup. Hitler en Belgique et en France (mai-juin 1940)»

Bruxelles, Editions Racine, 2000, 328 p. ⁵

Au cœur du printemps 42, Charles de Gaulle, dans un moment de lassitude, aurait confié à un de ses compagnons qu'il avait rêvé un jour d'être bibliothécaire "dans une petite ville de province" pour avoir le plaisir d'écrire au calme "une monographie de quatre-vingt pages" sur Madame de Sévigné.

René Mathot, historien autodidacte et passionné bien connu par les lecteurs de la revue *Au Pays des Rières et des Sarts*, ne fut pas bibliothécaire mais il a réussi pour sa part à réaliser le rêve du chef de la France libre en menant à terme une volumineuse étude qui a accaparé son attention une trentaine d'années. Non, il ne s'est pas intéressé aux tribulations de la bonne marquise mais au séjour que fit en nos contrées un personnage autrement plus inquiétant : Adolf Hitler, *Führer*-chancelier d'un IIIe Reich en train de gagner une guerre contre les Alliés occidentaux en mai-juin 1940. Si la présence "du plus illustre des Allemands" sous nos cieux avait déjà suscité la curiosité de plusieurs chercheurs ⁶ – souvent friands de petite histoire –, aucun n'avait réalisé jusqu'ici une œuvre aussi élaborée, rédigée d'une plume faisant volontiers montre

d'érudition. Artisan consciencieux, René Mathot a été en mesure dès les années septante d'interroger de nombreux témoins des faits ayant appartenu à l'entourage du dictateur (dont son pilote personnel, ses aides de camp ainsi que le sculpteur Arno Breker) et il a multiplié les lectures, ce qui lui a permis d'aligner un honnête *corpus* bibliographique. Tout va-t-il donc pour le mieux dans la meilleure des contributions historiques ? Ce n'est pas l'avis de tout le monde, s'il faut en croire les commentaires reproduits dans de grands quotidiens d'information lors de la parution de cet ouvrage ⁷. Précisons d'emblée que les qualités générales de l'ouvrage au niveau de la richesse des informations ne sont pas en cause. C'est le chapitre abordant les contacts de nature politique entre Léopold III et le chancelier allemand en juin 1940 qui a posé problème à pas mal d'historiens de métier ⁸. L'analyse traitant du contexte international et de la position du souverain belge vis-à-vis du Reich (provisoirement) victorieux semble relever d'une *vulgate* léopoldienne dépassée depuis longtemps par les apports de l'historiographie récente... ou moins récente. Nous songeons tout particulièrement aux travaux d'Albert De Jonghe ⁹ ainsi qu'à ceux de Jan Velaers et de Herman Van Goethem ¹⁰, travaux rédigés, il est vrai, dans la langue de Vondel et qui n'ont malheureusement pas donné lieu à une traduction française.

5 Paru en néerlandais sous le titre *Hitler in België*, Tielt, Lannoo, 2000, 287 p.

6 Dont Jacques (dit) de Launay avec son *Hitler en Belgique* (Strombeek-Bever, 1975) et son *Hitler en Flandres* (Lille, 1975).

7 Voir notamment *La Libre Belgique*, 19.VI et 14.VII.2000, ainsi que *Le Soir*, 7 et 22.VI.2000.

8 Chapitre XXXVII, p. 247-261.

9 ALBERT DE JONGHE, *Hitler en het politiek lot van België*, Antwerpen/Utrecht, De Nederlandsche Boekhandel, 1972.

10 JAN VELAERS & HERMAN VAN GOETHEM, *Leopold III, het Land, de Koning, de Oorlog*, Tielt, Lannoo, 1994.

Cette adhésion de René Mathot à une thèse confortant l'idée d'un 'Roi-Premier-des-Résistants' est d'autant plus étrange qu'il a eu la bonne fortune de mettre la main sur un document important. Il s'agit d'un télex daté du 22 juin et attribué au Souverain, s'adressant à Hitler via l'aide de camp allemand qui lui avait été donné, Kiewitz. Les chercheurs en subodoraient l'existence mais il n'avait pas encore été découvert jusqu'ici. Le jour même où l'armistice était signé avec la France vaincue, le monarque réitérait une offre d'entrevue avec le chancelier, entrevue dont il laissait cette fois "le choix et les circonstances (...) entièrement aux mains du *Führer*". La divulgation de cette pièce se déroula peu avant la parution du livre, avec l'accord de l'auteur semble-t-il, au cours d'une émission sur la seconde chaîne de la VRT. Monsieur Mathot ignorait sans doute que tout ce qui concerne la 'Question royale' demeure une matière éminemment sensible au regard de certains. Ladite 'divulgation' suscita la colère du dernier carré de mousquetaires du Roy : au vu de ce télex, des esprits pervers n'allaient-ils pas supposer qu'à la fin du mois de juin 1940, le Prisonnier de Laeken n'avait plus qu'une confiance très relative dans la victoire finale des démocraties et s'efforçait, lui aussi, de prendre langue avec le vainqueur du moment pour 's'accommoder' des circonstances ? Dès lors, plus soucieux de rompre une lance en faveur de leur grand homme que de se soumettre à la froide objectivité d'un fait historique (connu par tous les scientifiques que n'aveugle pas la passion partisane), ils se lancèrent dans une polémique aussi maladroite qu'anachronique. Et l'ouvrage de René Mathot devint, l'espace d'un instant, le prétexte d'un échange de vues

journalistique assez aigre mais point toujours inintéressant. Puis le silence se fit. Gageons que l'auteur n'en fut pas mécontent.

Bref, hormis ces réserves, un travail fort honorable mais qui, au niveau de la lisibilité, aurait peut-être gagné à être ventilé en un moins grand nombre de chapitres.

Alain Colignon

PATRICK NEFORS

«Industriële 'collaboratie' in België. De Galopin-doctrine, de Emissiebank en de Belgische industrie in de tweede wereldoorlog»

Leuven, Van Halewyck, 2000, 344 p.

Sinds de auteurs van "*L'an 40*" in 1971 de aandacht hebben gevestigd op het bestaan van de "*Galopin-doctrine*", is het onderzoek naar de problematiek rond de economische en industriële collaboratie in een stroomversnelling geraakt. Na enkele Amerikaanse onderzoekers (Klemm, Gillingham) hebben ook een aantal Belgische historici zich op (deelaspecten van) het onderzoek geworpen. Met name in academische kringen is de belangstelling voor het onderwerp toegenomen (De Vlaemynck, Luyten, Hofmans). Daardoor is de studie van dit aspect van de bezetting eindelijk ook uit de sfeer van de partijdige polemiek gehaald.

Van Patrick Nefors (KU Leuven) ligt nu een zeer gedegen studie voor over "industriële collaboratie". Het is een lichtjes aangepaste versie van het proefschrift waarop hij in 1999 promoveerde tot doctor in de geschiedenis. Naast uitgebreide hoofdstukken over de Galopin-doctrine en de

Emissiebank is er ook plaats ingeruimd voor de gang van zaken in drie belangrijke sectoren van de Belgische industrie : de steenkoolmijnen, de metaalsector en de textielindustrie. Nefors heeft de kans gehad het archief van de *Société générale* te raadplegen. Over de Galopin-doctrine en de Emissiebank brengt deze nieuw aangeboorde bron weinig nieuws. Toch stellen enkele onbekende documenten de auteur in staat de houding van Galopin te verfijnen. Steeds meer valt hierbij op dat hij (en andere zakenlieden) zich in de eerste plaats lieten leiden door zakelijke motieven, waarbij toch dient opgemerkt dat o.a. minister van Financiën Gutt – geen zakenman, maar wel erg vertrouwd met de financiële wereld – hem op een aantal punten naïef vond. Met name was dat het geval voor de (ijdele) hoop van Galopin en zijn medestanders op compensatie voor leveringen aan Duitsland door de import van agrarische producten.

Meer nieuwe gegevens zijn te vinden in de hoofdstukken over de drie industriële sectoren. Door het gebruik van zowel Duitse als Belgische bronnen ontstaat hiervan een veel vollediger en veel genuanceerder beeld dan bijvoorbeeld bij Klemm het geval was, omdat deze zich vrijwel uitsluitend op Duitse bronnen baseerde. Wat deze bronnen betreft wijst Nefors er terecht op dat met name met het Duits statistisch materiaal de grootste omzichtigheid geboden is. Even omzichtig gaat Nefors om het met begrip “collaboratie”, dat trouwens in de titel van het boek niet voor niets tussen aanhalingstekens staat. Belangrijk in dit verband is het opmerkelijk verschil tussen de textielsector enerzijds en de steenkool- en de metaalnijverheid anderzijds. Nefors stelt dat in de

textielsector “zowat alle factoren samenvloeiën om ze tot één van de meest door Duitsland geëxploiteerde industrietakken te doen uitgroeien” (p. 256). Die factoren waren : (a) een grondstoffenprobleem gekoppeld aan grotere Duitse eisen dan in de andere sectoren, waardoor meer druk kon uitgeoefend worden; (b) het feit dat de holdings weinig belangen hadden in de textielindustrie en (c) het feit dat de (Belgische) Textielcentrale meer dan de Warencentrales van de andere sectoren in handen was van Nieuwe Orde-gezinden. Meteen blijkt hieruit dat het al dan niet doorwegen van de Galopin-doctrine en de aan- of afwezigheid van sympathisanten van de bezetter in de Belgische beleidsorganen wel degelijk invloed hadden op de mate waarin van “collaboratie” sprake kon zijn.

Nu en dan waagt Nefors zich ook aan een vergelijking met buurlanden, maar ook hier wijst hij er terecht op dat men hierbij zeer voorzichtig moet te werk gaan : zelden of nooit reageert een “nationale” economie als één blok. Vrijwel altijd zijn er sectoriële verschillen, en binnen elke sector vaak ook nog verschillende reacties naargelang van de plaats van elk bedrijf binnen zijn sector. Even voorzichtig is de auteur bij het trekken van parallellen met de Duitse bezetting van ons land tijdens de eerste wereldoorlog. Met wat verbeelding kan men inderdaad in het “Galopin-comité” een weerspiegeling zien van het Francqui-comité uit 14-18, maar er blijven wel degelijk verschillen. Niettemin heeft het vergelijken van de twee bezettingen op heel wat gebieden zin. Vaak blijkt dat men “een oorlog achter loopt”, en dat wel degelijk inspiratie wordt gezocht in de vorige bezetting. Zo werd nog in de jaren

'50 bij het organiseren van de Belgische (anti-communistische) "stay-behind"-netten gedacht dat het wenselijk zou zijn iets gelijkaardigs als het "Galopin-comité" in de plannen te voorzien.

Nog een woord over het voetnoten-apparaat. Zoals steeds meer het geval is bij historische publicaties werden ook in dit boek de voetnoten achteraan gegroepeerd. De meeste auteurs zien dit met lede ogen gebeuren, maar hebben geen keuze. Maar dit bemoeilijkt ten zeerste een aandachtige lectuur. Misschien kunnen uitgevers ook eens bedenken dat elke voetnoot in een historisch werk haar belang heeft, en dat een kritische lezer liefst meteen onder aan de bladzijde wil zien waar de auteur zijn gegevens haalt. Een ietwat vlottere tussenoplossing is gevonden voor het recent verschenen boek van Lieven Saerens over de jodenvervolging in Antwerpen, waarin de voetnoten weliswaar achteraan gegroepeerd zijn, maar ten minste ook doorlopend genummerd zijn, wat het zoekwerk toch enigszins vergemakkelijkt.

Al bij al heeft Patrick Nefors met dit boek een belangrijke bijdrage geleverd aan onze kennis van de Belgische industrie tijdens de tweede wereldoorlog. Wel ontstaat de indruk dat we over het algemeen beleid (van het "Galopin-comité" of van de secretarissen-generaal) nu stilaan wel genoeg weten, en dat beschrijving en analyse op het niveau van individuele bedrijven dringend noodzakelijk is, al stelt zich

hier mogelijk een quasi onoverkomelijk archiefprobleem. Toch bewijst de studie van G. Hofmans over de groep-de Launoit dat juist de analyse op dit niveau niet enkel nieuwe gegevens boven tafel brengt, maar ook tot nieuwe inzichten kan leiden ¹¹.

Etienne Verhoeven

MICHEL SIMON

**«Jeux sans piste. Les organisations de jeunesse
d'ordre nouveau non rexistes en Belgique
francophone sous l'occupation»**

Stoumont, Michel Simon éditeur, 2000, 347 p.

Voici quelques années, Michel Simon, licencié en histoire et en sciences économiques de l'université de Liège, avait déjà soumis à l'attention du public un travail de bonne facture relatif aux organisations de jeunesse liées au Parti rexiste ¹². L'auteur a eu l'occasion de prolonger ses recherches et il nous livre à présent une non moins intéressante étude sur les formations juvéniles que l'occupant toléra – un temps – parce qu'elles servaient sa politique. Avec un grand luxe de détails, s'appuyant sur un énorme appareil critique et recourant à des archives inédites, Simon dissèque tour à tour la Jeunesse romane et la Jeunesse wallonne, les Jeunesses masculines de l'AGRA ¹³ et l'Association des Etudiants wallons, sans oublier les Amitiés culturelles estudiantines germano-wallonnes et d'autres 'chochetés' encore moins connues. Tous ces groupes aujourd'hui totalement oubliés avaient comme caractéristiques

11 G. HOFMANS, "Het probleem van de economische collaboratie. De houding van de groep-de Launoit tijdens de tweede wereldoorlog", in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de tweede wereldoorlog*, 1992 nr. 15, p. 5-52.

12 MICHEL SIMON, *Jeunesses rexiste et légionnaire 1940-1945. Du feu de camp... au coup de feu*, Stoumont, 1995, 356 p.

13 AGRA = Amis du Grand Reich allemand.

d'être dépourvus de racines (hormis, dans une certaine mesure, la Jeunesse romane), de donner dans la surenchère nationale-socialiste... et de ne rassembler chacun, selon la formule consacrée, que "trois pelés et quatre tondus". Un quarteron de germanophiles patentés côtoyait ainsi, en ne faisant pas toujours bon ménage, une mince, très mince cohorte d'adolescents à l'intellect limité, d'idéalistes (de fanatiques ?) fourvoyés et d'opportunistes à la petite semaine, plus une pincée d'observateurs stipendiés par différents organismes allemands. Ce joli monde qui se dévorait et s'entre-déchirait ne put subsister que dans la mesure où il constituait, par sa seule présence, un moyen de pression vis-à-vis de Rex. Celui-ci savait que si son zèle collaborationniste fléchissait, il ne tarderait pas à être remplacé par des concurrents aux dents longues. Comme chacun sait, ce ne fut pas le cas. A partir du moment où Degrelle sembla avoir brûlé ses vaisseaux en prononçant son fameux discours dit de la "germanité des Wallons" (janvier 1943), ces gens et ces groupements cessaient de présenter une quelconque utilité pour leurs patrons allemands. En conséquence de quoi, au début de 1943, ils furent priés de se fondre dans une nouvelle structure unitaire d'obédience rexiste, la Jeunesse légionnaire. Cette dernière n'en sortit pas renforcée pour la cause, tant était maigre le renfort qu'elle recevait : quelques centaines d'individus, au mieux.

L'historien Michel Simon a peut-être fait beaucoup d'honneur à cette collection d'ectoplasmes en déployant tant de minutie pour démontrer leurs petits calculs, pour décortiquer leurs petites ambitions. Telle est du moins la première pensée qui vient à l'esprit du lecteur lorsqu'il arrive

au terme de cet ouvrage. Mais, en histoire, tout n'est-il pas digne d'être objet de recherche, pour peu que l'on associe la volonté d'objectivité au souci de la démarche scientifique ? Et Michel Simon a bien suivi ce chemin.

Alain Colignon

PETER TAGHON

«Mai 1940. La campagne des dix-huit jours»
Bruxelles, Editions Racine, 2000, 240 p.

"*Bis repetita non solum placent sed et utilia sunt*", se plaisait à dire un de nos bons maîtres, joignant ainsi l'usage à la théorie. On ne peut que lui donner raison lorsqu'on redécouvre *Mai 1940*, l'ouvrage réalisé par le Gantois Peter Taghon – avec l'aide de Jacques De Vos – et qui semble désormais incontournable si l'on veut se faire une idée de ce que fut sur le terrain la 'campagne des dix-huit jours' de sinistre mémoire. Car c'est bien d'une réédition qu'il s'agit. L'étude en question avait déjà été publiée voici une bonne dizaine d'années par les maisons Lannoo (version néerlandaise) et Duculot (version française) et avait reçu le meilleur accueil tant du côté de la critique historique que du grand public. D'aucuns avaient même qualifié cette réalisation de "petite révolution" dans la mesure où ils estimaient que, par sa recherche, Taghon avait permis à la photographie d'acquiescer droit de cité parmi les sources en histoire. C'était peut-être aller un peu loin mais le travail était indéniablement de qualité et connut une belle diffusion. Cela incita vraisemblablement l'auteur à récidiver une décennie plus tard, profitant de l'opportunité calendaire. En fait, rien n'a été changé entre 1989 et 2000,

si ce n'est l'illustration de couverture et le nom du préfacier, Luc De Vos ayant cette fois cédé la place à Jean Vanwelkenhuyzen : sans doute ne modifie-t-on pas volontiers une formule gagnante...

Les illustrations – il y en a environ 500 sur les quelque 3.000 documents rassemblés originellement – qui étaient pour la plupart inédites lors de la première sortie du livre, sont clairement identifiées et encadrées par des légendes justement calibrées. La majorité des photos ont été prises par des soldats de la *Wehrmacht* dans l'enivrement de la victoire. Taghon a opéré des investigations fructueuses au *Bundesarchiv* de Coblenze (où furent déposées après maintes tribulations et un séjour aux USA plusieurs millions de photographies réalisées par les hommes des *Propaganda Kompanien*) mais aussi à l'*Imperial War Museum* en Grande-Bretagne, à l'Etablissement de Conception et de Production audiovisuelles des Armées, en France, ainsi que dans notre Musée royal de l'Armée. L'accès et la mise à la disposition du lecteur de ce trésor iconographique ne furent pas toujours chose aisée. Chemin administratif hérissé d'obstacles, non-classement de certains fonds intéressants, coût élevé pour la reproduction de certaines pièces auraient pu décourager le chercheur. Il n'en fut heureusement rien et nous pouvons disposer aujourd'hui d'une grande abondance d'images de qualité. Il faut bien entendu les aborder avec prudence. Les documents étant pour la plupart d'origine allemande, ils privilégient les vues de prisonniers alliés (point trop mécontents d'avoir échappé aux balles) et de matériel français ou britannique détruit ou capturé.

Le profane ne peut d'ailleurs qu'être inter-

loqué par l'apparent archaïsme de l'attirail guerrier déployé de part et d'autre, notamment au niveau des chars d'assaut et du charroi hippomobile.

Les techniques dans l'art de tuer ont fait bien des progrès en un demi-siècle et l'an 40 appartient décidément à un lointain passé.

Alain Colignon